

Iwona Florkiewicz

Elementy dackie w kulturze przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich¹

W ostatnim czasie coraz częściej w literaturze poruszana jest problematyka dotycząca obecności elementów dackich w kulturze przeworskiej (m.in. Madyda-Legutko 1996a, 51–54, 61–66; Florkiewicz 2004b). Wiąże się to m.in. z coraz powszechniejszym dostrzeganiem, że kultura przeworska, zwłaszcza w Polsce południowo-wschodniej, wykazuje wyraźne wpływy oraz elementy kręgu kultur dackich. Wskazują na to przede wszystkim wyniki ostatnich kilkunastu lat badań. Charakterystyczne elementy dackie spotykane są zarówno na stanowiskach osadowych jak i cmentarnych. Niniejszy artykuł skupia się wyłącznie na elementach ceramicznych, pomijając takie zabytki jak monety geto-dackie (Mikołajczyk 1982; 1984; 1986; Morawiecki 1986) oraz zagadnienie pałenisk-ołtarzy ornamentowanych (np. Kieferling 1999, 258–262).

Ceramika stanowi najbardziej typową i najliczniejszą grupę zabytków archeologicznych. W przypadku wyznaczania elementów dackich jest ona w zasadzie jedyną kategorią, na podstawie której można wnioskować o wpływach idących z kręgu kultur geto-dackich. Zdaniem V. M. Cyhyłyka ceramika jest najbardziej konserwatywnym elementem, w którym najlepiej przetrwały te cechy, które właściwe są dla danej grupy osadniczej (Cyhylyk 1975, 144). Sposób jej wykonania, formy naczyń oraz zdobnictwo to cechy trwałe, które utrzymywały się w ciągu długiego okresu czasu i dlatego mogą być dobrym kryterium przy wyznaczaniu etnicznej przynależności (Cyhylyk 1975, 144–145).

Wyróżniając zatem ceramiczne elementy dackie w kulturze przeworskiej powinno się brać przede wszystkim pod uwagę formy naczyń, zdobnictwo jak i sposób ich wykonania. Dwie podstawowe grupy naczyń, podobnie jak w przypadku kultury lipickiej, stanowi ceramika lepiona ręcznie oraz toczona na kole. Powszechnie wiadomo, że inwentarz kultury lipickiej wykazuje jedność z kulturami występującymi na terenie Dacji. Jedność ta wskazuje, że w tym wypadku mamy prawdopodobnie do czynienia z północnym odgałęzieniem zespołów geto-dackich, które obejmowały prawie całą Rumunię (Śmiszko 1932, 179).

¹ Prezentowany artykuł jest skróconą wersją pracy magisterskiej napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Andrzeja Kokowskiego.

Podstawowe formy ceramiki toczonej na kole, według których można wnioskować o wpływach dackich w kulturze przeworskiej, to puchary na wysokich nóżkach oraz dzbany. W ostatniej kategorii naczyń mamy najmniej znalezisk. Znane są mianowicie zaledwie 2 egzemplarze. Jedyne dzban, który po rekonstrukcji daje wyobrażenie pierwotnego wyglądu tego typu form, pochodzi z grobu „książęcego” w Giebułtowie (Reyman 1939, 178–197, tabl. XXIV: 2; Nosek 1961, 35(7):36). Natomiast drugi egzemplarz to w zasadzie jedynie fragmenty, które wystąpiły w materiale ceramicznym na osadzie w Otałęży (Podgórska-Czopek 1999, 144, tabl. XXX: 5). Najbliższym obszarem, gdzie znane są podobne formy naczyń jest teren kultury lipickiej. W kulturze tej dzbany toczne na kole są, obok pucharów na wysokich nóżkach, jednymi z podstawowych form ceramicznych. Znane są m.in. z osady w Górnej Lipicy (Bidzilja, Rusanowa 1993, 100, tabl. XXXVII: 22; Cyhylyk 1975, 108, ryc. 46: 2, 4, 6; 2001, 42, tabl. X: 5) oraz z cmentarzyska w Hryniowie (Śmiszko 1952, ryc. 22: 4; Bidzilja, Rusanowa 1993, 100, tabl. XXXVII: 21). V. M. Cyhylyk dla podobnych dzbanów znajduje analogie przede wszystkim w ceramicznych kompleksach dackich stanowisk dzisiejszej Rumunii. Zwraca jednak dodatkowo uwagę, że podobne formy znane są również na terenie greckich kolonii nad Morzem Czarnym, m.in. na terenie Olbii (Cyhylyk 1975, 109, tam dalsza literatura). M. Śmiszko przypuszczał, iż oddziaływania z tego kierunku mogły dokonać zmian typologicznych pod koniec I w. p.n.e. na obszarze środkowej Rumunii skąd podobne formy razem z innymi wyrobami ceramicznymi przedostały się na teren kultury lipickiej (Śmiszko 1932, 40). Analogiczne dzbany odkrywane są bardzo często na stanowiskach dackich dzisiejszej Rumunii (Parvan 1926, 197, ryc. 81). Znane są m.in. z osady w Poiana, gdzie większość tego typu form jest toczona na kole, a potwierdzone są tam począwszy od III w. p.n.e. We wschodniej strefie kultury geto-dackiej są odkrywane na stanowiskach osadowych i cmentarnych już od IV–III w. p.n.e. a w wiekach następnych należą do jednej z bardziej charakterystycznych form ceramiki dackiej (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, 28).

Ze względu na brak podobnych form w mieszanym horyzoncie celto-dackim z terenu Słowacji należy przypuszczać, iż dzbany te dostały się prawdopodobnie na teren kultury przeworskiej z obszaru kultury lipickiej. Co ciekawe, analogiczne formy nie są znane także w inwentarzach ceramicznych kultury przeworskiej znad Górnego Dniestru, mimo iż odkrywane są tam pojedyncze naczynia toczne na kole, importowane z sąsiedniego obszaru kultury lipickiej.

Przy analizowaniu tego typu form nie można również pominąć odmiennej koncepcji na to, w jaki sposób oraz z jakiego kierunku, analo-

giczne naczynia mogły się dostać na teren kultury przeworskiej. H. Dobrzańska w wielu artykułach wskazuje na możliwość pośrednictwa Sarmatów w rozpowszechnianiu tego typu naczyń (Dobrzańska 1999, 79–81; 2001; Dobrzańska, Wielowiejski 1997, 90–94). Zdaniem badaczki, obecność podobnych dzbanów a także innych form świadczy o kontaktach kultury przeworskiej z sarmackim kręgiem kulturowym (Dobrzańska 2001). Dzban z Giebułtowa zdaniem H. Dobrzańskiej oraz J. Wielowiejskiego jest imitacją podobnych naczyń z rzymskich prowincji a najbliższe analogie autorzy znajdują w galo-rzymskiej ceramice. Badacze zwracają również uwagę, że takie imitacje są częste w kulturze sarmackiej a pojawiają się w środkowym i późnym okresie sarmackim od I w. p.n.e. do IV w. n.e. nad dolną Wołgą i dolnym Donem (Dobrzańska, Wielowiejski 1997, 88).

Inną formą toczoną na kole są puchary na wysokiej nóżce. Znaleźiska tego typu naczyń grupują się wyraźnie w Polsce południowo-wschodniej. Jedyne egzemplarze, który wyłamuje się z tych terytorialnych ram pochodzi z Wymysłowa, w woj. wielkopolskim. Z terenu kultury przeworskiej znanych jest 8 egzemplarzy pucharów, z czego zaledwie 3 okazy (2 znane z grobu w Giebułtowie – Reyman 1939, 178–197, tabl. XXV: 3, 5; Nosek 1961, tabl. 35(8):37, 39; oraz 1 z grobu w Łętowicach – Szpunar 1991, 237–241, ryc. 2: 1), zachowane są w całości. Pozostałe egzemplarze to wyłącznie fragmenty dolnych partii, jakimi są często przepalone, utracone nóżki (Gać – Hadaczek 1909, tabl. W:59; Sandomierz-Krakówka – Kokowski, Ścibior 1990, PL 385(9):51–53; Wymysłowo – Jasnosz 1952, 33, ryc. 39: 20).

Puchary na wysokich nóżkach należą do najbardziej charakterystycznych form toczonych w kulturze lipickiej (Bidzilja, Rusanowa 1993, 100). Brzegi tego typu naczyń bywają uformowane pionowo (Cyhylyk 2001, 42, tabl. IX: 7, 9), zagięte są do wnętrza (Bidzilja, Rusanowa 1993, 100, tabl. XXXVII: 18; Cyhylyk 2001, 42, tabl. VIII: 1, 2, 6) lub odgięte na zewnątrz (Cyhylyk 2001, 42, tabl. VIII: 4), przy czym posiadają płaskie, poziome oraz szerokie krawędzie (Cyhylyk 2001, 42, tabl. VIII: 3; IX: 4–6, 8, 10, 12–13), niekiedy pokryte ornamentem (Bidzilja, Rusanowa 1993, 100, tabl. XXXVII: 19, 20). Występują zarówno na stanowiskach cmentarnych (Górna Lipica – Śmiszko 1932, tabl. VIII2; Cyhylyk 1975, 110, ryc. 46: 5, 7, 10) jak i osadowych (Zaliszki – Śmiszko 1952, 347, tabl. I, II; Czerepin – Baran 1961, tabl. III: 1–9), przy czym w zespołach grobowych odkrywane są najczęściej odłamane nóżki pucharów (Bidzilja, Rusanowa 1993, 99). W kulturze lipickiej znane są również naśladownictwa tego typu form wykonane ręcznie (np. Zwenigorod – Bidzilja, Rusanowa 1993, tabl. XXXVI: 12).

Puchary na wysokich nóżkach nie są znane w inwentarzach kultury puchowskiej a w mieszanym horyzoncie celto-dackim Słowacji występują sporadycznie. Znane są m.in. z Zemplina (Benadik 1965, ryc. 14: 1; Olędzki 1999, 45, ryc. 1: 4). Spotykane są również w sąsiedztwie Zemplina, m.in. na grodzisku w Małej Kopanii oraz na Ukrainie Zakarpacie (Kotigoroško 1984, ryc. 2: 18, 27–28).

Tego typu formy są charakterystyczne przede wszystkim dla kultury geto-dackiej gdzie obserwowana jest bogata ich różnorodność. Puchary toczone na kole wystąpiły m.in. na osadzie w Poiana, gdzie znane są egzemplarze z bogato ornamentowaną, poziomą krawędzią (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 55: 1–4; 59: 1–4, 6). Występują także podobne naczynia lepiące ręcznie, prawdopodobnie wzorowane na toczonych na kole (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 29: 2–4, 6–9; 94: 1–4, 95: 1–9). Egzemplarze toczone znane są również z osady geto-dackiej w Grădiștea (Sirbu, Anastasiu 1992, ryc. 2: 3), a różnorodność ukształtowania wylewów można obserwować wśród materiałów z osady w Socu-Bărbătești (Gherghe, Calotoiu 1992, 157–160, ryc. 6: 1–7). Podobne naczynia odkryto także na osadzie obronnej w Barboși, gdzie ozdobione były ornamentyką malowaną (Sanie 1988, 69, tabl. XI: 2, 6; XII: 1–2, 5; XIII: 1, 3–4, 6–7).

Analogiczne formy odkrywane są sporadycznie także w inwentarzach ceramicznych kultury przeworskiej z obszaru górnego Dniestru, gdzie znany jest m.in. fragment pucharu z osady w Pidberizci (Kozak 1984, 23–24, ryc. 24: 18; 1993, 60).

Podobnie jak w przypadku toczonych dzban z Giebułtowa, również puchary toczone na kole znane z tego zespołu stanowią sporny temat. Zdaniem H. Dobrzańskiej oraz J. Wielowiejskiego, puchary na nóżkach, znane z Giebułtowa, są to tzw. kadzielnice, które należą do form o tradycjach hellenistycznych a datowane są na III oraz I w. p.n.e. Analogie dla tych naczyń autorzy znajdują w mieście Tanais nad dolnym Donem. Podobne formy, wg nich, występują od IV w. p.n.e. do poł. II w. n.e. w kompleksach sarmackich na obszarze centralnego przykawkazja (Dobrzańska, Wielowiejski 1997, 89). Poza wymienionymi naczyniami z Giebułtowa, do przedmiotów, które mogły odzwierciedlać zwyczaje Sarmatów, należą, zdaniem H. Dobrzańskiej, m.in. fragmenty toczonych pucharów z ciałopalnego grobu „książęcego” z Sandomierza-Krakówki (Dobrzańska 1999, 81).

Spośród ceramiki lepiącej ręcznie, formą, która jest bardzo charakterystyczna dla kultury dackiej są stożkowate kubki tzw. czasie dackie. Naczynia, które swoją formą nawiązują do czasów, występują w kulturze przeworskiej w przeważającej liczbie na stanowiskach osadowych (Dubiecko – Poradyło 1998, ryc. 2; Mierzanowice – Miśkiewicz 1961, tabl.

IX: 4, 20; Otałęż – Podgórska-Czopek 1999, tabl. XXI: 4, XXXII: 16; Solina – Gierlach, Strupiechowski 1967, ryc. 5; Strupiechowski 1968, 210, ryc. 7; Wąsosz – Pescheck 1939, 308, tabl. 19: 6). Tylko jeden kubek pochodzi z cmentarzyska a odkryty został na stanowisku w Zawadzie (Chomentowska 1980, 228, 234, ryc. 12: d). Podobnie jest w przypadku kultury lipickiej, gdzie czasze występują w zasadzie wyłącznie na osadach. Na cmentarzysku w Górnej Lipicy zarejestrowano tylko jedną formę tego typu, która występowała w grobie ciałopalnym nr 14, pełniąc funkcję przystawki (Śmiszko 1932, 34, 121, 123, tabl. XII: 4). Na terenie kultury przeworskiej znaleziono 18 egzemplarzy czasz, z czego najwięcej, bo aż 8 pochodzi ze stanowiska w Tarnowcu (Szpunar, Okoński 2004, 482, tabl. 27: a–c, g). Warto zwrócić również uwagę na naczynie z osady w Strobiniu (Abramek 1982, ryc. 9: d). Naczynie to, jest połączeniem formy czaszy dackiej i funkcji użytkowej naczynia sitowatego. Pozostałe egzemplarze to proste formy pozbawione bogatego zdobnictwa tak typowego dla okazów znanych z kultury lipickiej czy z Rumunii. Dość szczegółowe opracowanie tej interesującej grupy zabytków przedstawił ostatnio W. Poradyło (1998).

Trudno powiedzieć, czy czasze znane z terenu kultury przeworskiej stanowią import czy też są wzorowane na formach naczyń, jakie znane musiały być ludności kultury przeworskiej. Wydaje się, że egzemplarze z Zawady czy Mierzanowic są w pewnym sensie wzorowane na formach czasz dackich. Skłania do takiego przypuszczenia przede wszystkim fakt, iż np. kubki z Mierzanowic są cienkościennie, gdy w przypadku klasycznych czasz dackich tego typu naczynia są głównie grubościennie. Z kolei naczynie z Zawady nie jest typową czaszą, na co wskazywać może jego forma jedynie nawiązująca do podobnych naczyń. Zdaniem R. Madydy-Legutko czasze dackie, ze względu na swoją prostą formę wykazują podobieństwo do kubków późnolateńskich (Madyda-Legutko 1996, 66). Analogiczna forma znana jest z obszaru kultury przeworskiej m.in. z osady w Poświętnem, gdzie wystąpiła razem z ceramiką datowaną na późny okres lateński (Niewęglowski 1972, 134). Również K. Pieta w kwestii form czasz wypowiada się dość ostrożnie. Wg. niego problematyczne jest, czy tak proste formy jak stożkowate kubki są dostatecznym argumentem, aby wiązać je z konkretnym „etnosem” (Pieta 1982b, 35). Niemniej jednak stożkowate kubki znane z terenu kultury przeworskiej posiadają ściśle analogie na wielu stanowiskach kultury lipickiej, gdzie występują bardzo licznie (Bidzilja, Rusanowa 1993, 100, tabl. XXXV: 1–6; Cyhylyk 1990, 16, ryc. 2: 17–20) m.in. na cmentarzysku oraz osadzie w Górnej Lipicy (Śmiszko 1932, tabl. XII: 4; Cyhylyk 2001, 37–38, tabl. 1: 1, 3: 13) a także Niezviskach (Śmiszko 1934, tabl. I: 1), Zaliszkach, Czerepienie oraz Remezivci (Cyhylyk 1975, ryc. 26: 1–16,

27: 1–16, 28: 1–4, 6–7). W kulturze lipickiej oprócz form prostych, nieornamentowanych występują także sporadycznie formy zdobione nalepionymi listwami z dodatkowymi odciskami palcowymi np. w Zaliszkach (Bidzilja, Rusanowa 1993, tabl. XXXV: 4), ukośnymi nacięciami na krawędziach i dodatkowymi odciskami palcowymi na powierzchni oraz odciskami palcowymi na krawędziach np. Remezivci (Cyhylyk 1975, ryc. 27: 3–4, 28: 7). Poza tym najwięcej czasz dackich można znaleźć w inwentarzach ceramicznych znanych z terenu dzisiejszej Rumunii, z kultury geto-dackiej, gdzie uważane są za lokalną formę. Znane są m.in. z osad otwartych w Răcățiu-Cetățuia (Căpitanu 1992, s. 123, ryc. 9: 5–6) oraz Socu-Bărbătești (Gherghe, Calatoiu 1992, 153, ryc. 2: 3) a także z osad obronnych m.in. w Barboși oraz innych (Sanie 1988, 87, tabl. VIII: 4; XXIII: 7; XXIV: 1; XXVI 8; Berciu 1981, tabl. 4: 1; 5: 2; 8: 2; 25: 1–2, 4; 10: 5; 24: 1–6; 50: 1–8) jak również na cmentarzyskach m.in. w Zimnicea (Alexandrescu 1980, ryc. 23: 28–32; Berciu 1981, tabl. 103: 3; 104: 7–8; 105: 7; 106: 3, 13). Czasze są formą bardzo rozpowszechnioną. Na osadzie w Poiana odkryto około 400 egzemplarzy tego typu form (Teodor, Nicu, Țau, 2000–2001, 25). Naczynia te cechuje zarówno różnorodność form jak też bogate zdobnictwo. Obok form prostych, pozbawionych zdobnictwa (Teodor, Nicu, Țau, 2000–200, ryc. 43: 1–24) występują także czasze z ornamentyką plastyczną w kształcie linii falistych, karbowanych listw, listw w formie jodełki, krzyży oraz inne (Teodor, Nicu, Țau, 2000–200, ryc. 39a: 1–6; 39b; 45: 1–9; 48: 1–12; 51: 1–8; 52: 1–8). Ponadto na obszarze rdzennie geto-dackim występują nie tylko formy czasz z jednym uchem, ale również z dwoma (Daicoviciu 1954, tabl. XVIII: 8; Berciu 1981, tabl. 96: 4; 105: 7; Teodor, Nicu, Țau, 2000–2001, ryc. 40: 1–4; 47: 1–10) a także z 3 lub 4 (Berciu 1981, tabl. 94: 5).

Innym elementem uważanym bardzo często za obcy, charakterystyczny dla kultury dackiej, jest zdobnictwo plastyczne, które nie należy do podstawowych wyznaczników kultury przeworskiej. Co ciekawe obok form obcych kulturze przeworskiej znane są typowo przeworskie formy naczyń, na których wystąpiła tego typu ornamentyka. Zdobione plastycznie są zarówno garnki, garnuszki, naczynia wazowate czy naczynia zasobowe. Ornamentyka taka przejawia się w postaci różnorodnych guzów plastycznych oraz listw. W Bachórze-Chodorówce wystąpiły naczynia garnkowate zaopatrzone w plastyczne zdwojone uchwyty (Gedl 1997–1998, 59, 17: 1). Inne uchwyty plastyczne w postaci podłużnych niedużych, poziomych guzków znane są na naczyniach z Besowa (Okoński, Szpunar 2000, 266, ryc. 12: a), Fredropola (Florkiewicz 2004a, tabl. I: 1) oraz Tarnowca (Szpunar, Okoński 2004, tabl. 14: e; 31: f). Z kolei na osadzie w Mierzanowicach odkryto garnek, który

posiadał łukowaty uchwyt plastyczny (Miśkiewicz 1961, 266, tabl. VIII: 10). Podobnie uformowane uchwyty wystąpiły na osadzie w Koszycach Wielkich, gdzie znalezione zostały luźno, nosząc ślady oderwania (Szpunar, Szpunar 2004, 554, tabl. 4: b–c; 5: b). Inny rodzaj zdobnictwa plastycznego wystąpił na naczyniu z Gaci. Jest to dookolna listwa plastyczna ozdobiona dodatkowo odciskami palcowymi (Hadaczek 1909, T: 38). Z kolei na naczyniach znanych z Woli Raniżowskiej (Podgórska-Czopek 1991, 261–263, ryc. 19: b) oraz Koszyc Wielkich (Szpunar, Szpunar 2004, tabl. 8: m) wystąpił ornament w postaci guzków.

Podobne zdobnictwo jest charakterystyczne dla kultury lipickiej, gdzie występuje bardzo często, przede wszystkim na garnkach tulipanowatych oraz na garnkach z silnie wydętymi brzuściami (Bidzija, Rusanowa 1993, 99–100; Cyhylyk 2001, tabl. 3: 1–2, 5–6; 4: 15, 18–19; 5: 10, 6: 16–17, 20).

Naczynia garnkowate zdobione ornamentyką plastyczną odkrywane są także w materiałach kultury puchowskiej. Występują w inwentarzach ceramicznych zarówno z terenu Słowacji jak i Polski. Na obszarze Polski znane są m.in. z naczyń garnkowatych z osady w Krakowie-Pychowicach, gdzie zdobione są zarówno guzami jak i listwami z dodatkowymi odciskami palcowymi (Naglik 1996, ryc. 5: 1; 7: 5, 6). Z kolei na osadzie w Krakowie-Wieliczce wystąpiło duże naczynie zasobowe zdobione uchwytami w kształcie języka (Pieta 1982a, tabl. XXI: 1). W inwentarzach ceramicznych kultury puchowskiej z terenu Słowacji, plastyczną ornamentyką ozdobione są przede wszystkim duże naczynia zasobowe, jakie wystąpiły na stanowisku Liptovská Mara I, III i VII, Púchov oraz Sučany (Pieta 1982a, tabl. XXI: 3–5, 7, 9–10). Dodatkowo ze stanowiska w Liptovská Mara VII znane jest naczynie ozdobione guzami, od których odchodzą łukowato listwy plastyczne, tworząc swego rodzaju girlandy (Pieta 1982b, ryc. 7: 31).

W mieszanym horyzoncie celto-dackim Słowacji również występują naczynia garnkowate z ornamentyką plastyczną. Takie zdobnictwo znane jest m.in. z Nitry (Točík 1959, ryc. 325: 9–10), Zemplina (Miroššayová, Čaplovič 1991, tabl. VI: 10–14) oraz Streda nad Bodrogiem (Budinský-Krička 1960, tabl. V: 1–2). Oprócz tego odkryto bardzo dużo fragmentów naczyń ozdobionych podobną ornamentyką, jednak ze względu na dość fragmentaryczne zachowanie w wielu przypadkach trudno powiedzieć, z jakiej formy naczyń pochodzą.

Ornamentyka plastyczna charakterystyczna jest przede wszystkim dla materiałów ceramicznych kręgu geto-dackiego. W taki sposób zdobione są prawie wszystkie formy naczyń lepionych ręcznie. Na stanowiskach dackich sporadycznie spotykane są naczynia garnkowate, które pozbawione są takiej ornamentyki. Ornamentyka plastyczna występuje

zarówno na prostych garnkach jak i na garnkach o formie tulipanowatej. Proste garnki zdobione są przede wszystkim guzkami oraz dużymi uchwytami w formie guzów (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 4: 1, 4, 6, 7, 9, 12). Bardzo często występuje również ornament łączony. Jest to połączenie guzów, lub uchwytów z listwami plastycznymi, które uformowane są w taki sposób, że tworzą swego rodzaju girlandy (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 6: 2–3, 7). Co ciekawe na garnkach o formie tulipanowatej częściej występuje zdobnictwo plastyczne w formie listw, które dodatkowo są nacinane lub noszą ślady odcisków palcowych (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 11; 15).

Z obszaru kultury przeworskiej znanych jest 7 egzemplarzy garnuszków zdobionych uchwytami w formie guzków. Wystąpiły one zarówno na stanowiskach osadowych jak i cementarnych (Besów – Okoński, Szpunar 2000, 266, ryc. 15: c; Gać – Hadaczek 1909, tabl. T: 40; Madyda-Legutko 1996a, 63, ryc. 5: 4; Łętowice – Szpunar 1991, 240–241, ryc. 2: 3; Mierzanowice – Miśkiewicz 1961, IX: 4; Radawa – uprzejma informacja mgr G. Kieferlinga; Kieferling 2000, 63; Wietrzno – Madyda-Legutko 1996a, 53–54, tabl. XV: 2). W przypadku naczynia z Besowa oraz Radawy plastycznym uchwytem towarzyszy dodatkowo ornament odcisków palcowych.

W kulturze lipickiej nie występuje określenie „garnuszek”. Znane są jednak garnki niedużych rozmiarów, które mogłyby odpowiadać formie przeworskich garnuszków. Przy opisie garnków z wydętymi brzuściami i rozchylonymi brzegami, które należą do typu 2, V. M. Cyhylyk zwraca uwagę na niewielki garnek, który na największej wydętości brzuśca posiadał nalepione guzki (Cyhylyk 1975, 82, ryc. 23: 7). Jednak podobne naczynia występują w kulturze lipickiej bardzo rzadko. Znane są wprawdzie inne garnki niedużych rozmiarów, jakie V. M. Cyhylyk zalicza do typu 3, ale nie posiadają one zdobnictwa (Cyhylyk 1975, 82–83, ryc. 24: 2).

Podobnie jest w kulturze puchowskiej oraz w mieszanym horyzoncie celto-dackim Słowacji, gdzie wprawdzie analogiczne formy są spotykane, jednak bardzo rzadko są zdobione ornamentyką plastyczną. Garnuszek zdobiony guzkami znany jest np. z Zemplina (Benadik 1965, ryc. 12).

Również w inwentarzach ceramicznych kręgu geto-dackiego podobna forma nie jest zbyt częsta. Na osadzie w Poiana formy, które można by zaliczyć do garnuszków stanowią bardzo nieduży odsetek w porównaniu z czasami dackimi czy innymi formami naczyń. Naczynia te zdobione są nalepionymi guzami lub są zupełnie pozbawione zdobnictwa (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, ryc. 4: 2, 5, 8; 8: 6; 10: 17, 20).

Inną formą charakterystyczną dla kultury przeworskiej są naczynia wazowate, które nie posiadają ornamentyki plastycznej. Ze względu na to, iż naczynia wazowate nie występują zarówno w kulturze lipickiej jak i w kulturze geto-dackiej wydaje się, że takie formy zdobione ornamentyką plastyczną są przykładem na adaptację obcego zdobnictwa i zastosowania go na formie miejscowej. Zdobnictwo to przedstawia wyłącznie guzki, jakie wystąpiły na naczyniu z Besowa (Okoński, Szpunar 2000, ryc. 9: u) oraz Opatkowic (Mycielska 1967, 176–177, tabl. II: 7). Ze względu na obecność w bliskim sąsiedztwie tych osad, kultury puchowskiej, wydaje się, iż obecność plastycznego zdobnictwa można wiązać z oddziaływaniami tej kultury.

Mimo, iż naczynia zasobowe występują w kulturze przeworskiej dosyć rzadko, są uznawane za typowe dla niej. Nietypowy natomiast jest ornament, jakim są niekiedy ozdobione. Ornament taki przedstawia się w postaci plastycznych guzków jak w przypadku naczyń z Gorzyc (Szpunar 1990, 6, ryc. 3: a; Szpunar, Szpunar 1991, 238, ryc. 8: a) oraz Tarnowca (Szpunar, Okoński 2004, tabl. 8: a) a także plastycznych listw z dołkami palcowymi, jakie wystąpiły na naczyniu z Besowa (Okoński, Szpunar 2000, ryc. 15: a). Naczynie z Besowa ozdobione jest dodatkowo pionowymi pasmami linii rytych, które od plastycznej listwy kierują się ku dnu. Dodatkowe zdobienie posiada również naczynie z Gorzyc. Jest to odcisk w układzie pionowych pasów. Z kolei naczynie z Tarnowca oprócz guzków ornamentowane jest przez odciski palcowe umieszczone w górnej części naczynia.

Naczynia zasobowe występują dosyć licznie w kulturze puchowskiej. Naczynia dużych rozmiarów stanowią formę podstawową w tej kulturze. Znane są m.in. z osady Liptovská Mara I, III, VII, Sučany oraz Púchov (Pieta 1982a, tabl. XXI: 4–7, 9–10), gdzie występują okazy o wysokości nawet 70 cm. Naczynia te zdobione są poniżej maksymalnej wydętości brzuśca plastycznymi uchwytami w kształcie języka. Podobne naczynia znane są także w kulturze puchowskiej z terenu Polski. Wystąpiły m.in. na osadzie w Krakowie-Wieliczce (Pieta 1982a, tabl. XXI: 1).

W inwentarzach kultury przeworskiej, oprócz wymienionych wyżej elementów, występują również formy pokryw. Znanych jest 58 egzemplarzy. Najwięcej tego typu form odnotowujemy na stanowisku w Tarnowcu, gdzie wystąpiły 33 fragmenty, które przez autorów opracowania zostały określone oraz zrekonstruowane jako pokrywy (Szpunar, Okoński 2004, tabl. 2: b–e, h, 8: f–h, 27: n, r, w, y). Dość licznie tego typu formy występują również na stanowisku w Hłomczy, gdzie wystąpiło 14 egzemplarzy (Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994, tabl. XI: 4, 13, 14, XII: 12–17, XXIV: 6, XXVIII: 7, 13, XXXII: 2–3). Oprócz tego zna-

ne są m.in. z osady w Otałęży (Podgórska-Czopek 1999, 155, tabl. XII, 5; XVI: 4; XVII: 7), Mierzanowicach (Miśkiewicz 1961, 262, 270–271, 278; tabl. VI: 19; XI: 9, 11), Piwonic (Dąbrowscy 1968, 428, tabl. II: 1), Strobina (Abramek 1982, ryc. 5: h–i) oraz cmentarzyska w Gaci (Hada-czek, tabl. Z: 58) i Kamieńczyku (Dąbrowska 1997, s. 58, 71, 108, tabl. CXXIX: 1; CLXIV: 12). W przypadku niewielkich fragmentów, które zrekonstruowane zostały jako pokrywy należy się liczyć z tym, że w rzeczywistości mogą pochodzić z innych form naczyń (Okoński, Szpunar 2004, 482). Na konieczność ostrożności w interpretacji tego typu form zwróciła uwagę już J. Podgórska-Czopek przypuszczając, iż niektóre z tych form mogą być np. fragmentami kubków o wychylonych silnie na zewnątrz brzegach albo tzw. czasz dackich (Podgórska-Czopek 1999, 154). Jednak takie obawy dotyczą jedynie niewielu fragmentów przede wszystkim z osady w Tarnowcu oraz Hłomczy. Takie obawy budzi przede wszystkim ich znaczna ilość w materiale ceramicznym, jaki wystąpił na tych stanowiskach.

Pokrywy uważane są generalnie za wytwory nietypowe dla inwentarzy kultury przeworskiej (Podgórska-Czopek 1999, 155). Występowanie ich w materiałach z wczesnego okresu rzymskiego interpretowane jest bardzo często jako przejaw tradycji pomorskich (Abramek 1982, 169; Dąbrowska 1993). Interpretację pomorską można przyjąć np. dla pokryw z Kamieńczyka (por. Dąbrowska 1971, 171–182; ryc. 2: d), szczególnie, że obok tych form nie występują żadne inne, które można by łączyć z wpływami kultury dackiej. Ułamki pokryw lepionych ręcznie odkryto także na stanowiskach grupy tynieckiej, w Podłężu oraz Krakowie-Mogile, gdzie wykonane były z gliny zbliżonej do tej, jakiej używała ludność przeworska czy puchowska (Woźniak 1990, 52–53; tabl. XXI; XXIII: i; XXXVII: o). Z kolei w Krakowie-Krzyszłowicach wystąpił egzemplarz toczony na kole (Woźniak 1990, 53; Poleska, Tobała 1987, tabl. XXXVI: 8). Z. Woźniak stwierdza, że stosowanie pokrywek ceramicznych jest zjawiskiem szeroko rozpowszechnionym na późnych stanowiskach kultury lateńskiej a także w kulturze dackiej. Jednak pojawienie się podobnej formy na stanowiskach tynieckich łączy z oddziaływaniami południowymi i to raczej idącymi z kultury lateńskiej (Woźniak 1990, 53). T. Dąbrowska natomiast, oprócz tradycji pomorskich, wskazuje również na podobne formy znane w materiałach z okresu przedrzymskiego z obszaru północnych Niemiec oraz Danii (Dąbrowska 1993, 115). Zwraca również uwagę na podobne formy w środowisku dackim, jednak wyklucza oddziaływania z tego kierunku ze względu na znikomą ich liczbę w kulturze puchowskiej (Pieta 1982a, tabl. XXIII: 13, XLVI: 4; Dąbrowska 1993, 116). Niezbyt licznie występują także w mieszanym celto-dackim horyzoncie we wschod-

niej Słowacji, gdzie znane są pojedyncze egzemplarze z Prešova (Budinský-Krička 1963, s. 24, tabl. VIII: 4) oraz Zemplina (Budinský-Krička 1963, 24). Zupełny brak pokryw notujemy natomiast w kulturze lipickiej. Interesujące nas formy znane są przede wszystkim w inwentarzach ceramicznych kultury geto-dackiej z terenu dzisiejszej Rumunii (Crișan 1969, ryc. 97). Występują tam zarówno formy toczone na kole jak i lepienie rcznie. Toczony pokrywki znane są m. in. z osady w Piatra Roșie (Daicoviciu 1954, tabl. XX: 1–3) oraz wielu innych (Berciu 1981, tabl. 52: 3–4; 53: 9). Na stanowisku w Poiana wystąpił jedynie 1 egzemplarz lepienie rcznie (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, 26, ryc. 116: 8), niedużych rozmiarów w porównaniu do okazów toczonych na kole (Teodor, Nicu, Țau 2000–2001, 28, ryc. 57: 1–3, 5; 116: 1–7, 9–10). Z osady obronnej w Barboși znane są wyłącznie pokrywki toczony (Sanie 1988, 73; tabl. XX: 8, 9, XXIV: 2, 5, 7; XXV: 5). Na terenie Muntenii ze stanowisk w Mătăsaru oraz w Scornicești znane są okazy zarówno lepienie rcznie (Bichir 1984, 33, tabl. XV: 1; XVII: 1; XXIII: 12) jak i toczony na kole (Bichir 1984, 36, tabl. XXIII: 8–11). Bardzo ciekawe są także formy pokrywki zdobione figurkami zoomorficznymi (Sirbu 1987, tabl. 9: 7). Dodać trzeba, że pokrywki znane są także w kulturze Karpów (Bichir 1973, tabl. CIV; CVI; CVII).

Do kategorii zabytków lepienie rcznie zalicza się także niewielka waza z Bachórza-Chodorówki (Gedl 1997–1998, 59, ryc. 17: 1). Naczynie to zostało połączone z garncarstwem dackim już przez R. Madydę-Legutko (1996a). Zdaniem autorki za prawdopodobnym łączeniem tego naczynia z dackim kręgiem kulturowym przemawiają pewne cechy stylistyczne oraz również inne formy ceramiczne występujące na osadzie w Bachórzu-Chodorówce (Madyda-Legutko 1996a, 57, 63). Podobną opinię znajdujemy również u M. Gedla (1997–1998). Autor stwierdza, że naczynie to może być wyrazem oddziaływań dackich na zasób form występujących na tym stanowisku (Gedl 1997–1998, 70). Niestety autorzy nie dokumentują takich przypuszczeń żadną analogią. Brak jest analogii dla tego naczynia w materiałach kultury lipickiej jak również kultury dackiej z terenu dzisiejszej Rumunii. Wydaje się, zatem, że należy to naczynie wykluczyć jako przejaw wpływów kręgu dackiego. Trudno jednak ostatecznie rozstrzygnąć kwestię jego pochodzenia.

Inną kategorię stanowi zdobnictwo w postaci figurek zoo- i antropomorficznych. W kulturze dackiej znane są figurki pełnoplastyczne jak też naczynia zdobione tego typu ornamentyką. Figurki bardzo często umieszczane są na pokrywach. W kształt zwierząt uformowane bywają również ucha naczyń. Figurki zoo- i antropomorficzne należą do najrzadszych a jednocześnie bardzo efektownych znalezisk. Na terenie kultury przeworskiej odkryto łącznie 10 pojedynczych egzemplarzy

tego typu oraz 2 naczynia zdobione ornamentyką figuralną. Spośród pojedynczych egzemplarzy 8 zabytków stanowiło prawdopodobnie części naczyń a pozostałe 2 można interpretować jako figurki pełnoplastyczne. Tego typu zabytki spotykane są zarówno na osadach jak i na cmentarzyskach, przy czym widoczna jest zdecydowanie większa liczba podobnych figurek odkrywana na stanowiskach cmentarnych. Wyrażona jest również dysproporcja w typach przedstawień. Na 12 zabytków tylko 2 są antropomorficzne (Chmielów Piaskowy – Jamka 1939, 187; Godłowski, Wichman 1998, 23, 72; tabl. XCVII; Wietrzno – Janowski, 1968, 149, ryc. 8; Madyda-Legutko 1996a, tabl. XV: 7), pozostałych 10 przedstawia wyobrażenia zoomorficzne, bydło oraz ptactwo (Gać – Hadaczek, tabl. U: 48; Igołomia – Dobrzańska 1990a, 43, tabl. XXXVIII: 8; 1990b, 14–15, 60, 81; Jakuszowice – Godłowski 1992, 42, ryc. 4: 7; Opatów – Godłowski 1966, 147, ryc. 4: 2, 4; Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska-Telega 2003, 209–219, ryc. 1: 1; Sobocisko – Pescheck, ryc. 185: 4; Strobin – Abramek 1982, 157, ryc. 9: a; Wymysłowo – Jasnosz 1952, 157–158, 184, ryc. 223: 24, 274: 6), wśród których przeważają przedstawienia wołów. Nie ma również wyraźnego rozgraniczenia. Zarówno na cmentarzyskach jak i na osadach spotykane są obydwa typy przedstawień. Jednak i tutaj większa liczba figurek zoomorficznych spotykana jest w zespołach grobowych. Wydaje się, że pełnoplastyczne figurki stanowią znaleziska z Jakuszowic (Godłowski 1992, 42, ryc. 4: 7; Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska-Telega 2003, 213; Kaczanowski, Rodzińska-Nowak 2000, 113, ryc. 6) czy Sobocisk (Pescheck 1939, 355). Są to przedstawienia ptaków. Zabytki te nie wykazują żadnych śladów, które mogłyby świadczyć o tym, iż stanowiły fragmenty naczyń. O ile figurka z Jakuszowic nie stanowi zbyt realistycznego wyobrażenia o tyle zabytek znany z Sobocisk wykonany jest dość starannie oraz realistycznie. Dodatkowo statuetka z Sobocisk posiada otwór na grzbiecie, który łączy się kanalikiem z drugim otworem, znajdującym się na czole ptaka. Nie wydaje się, żeby figurka ta mogła służyć do picia. Być może stanowiła rodzaj gwizdka, choć nie posiada wyodrębnionego ustnika. Stwierdzić należy, że tego typu zabytki nie są typowe dla kultury przeworskiej. Co ciekawe mimo, iż występują w kręgu kultur dackich nie są zupełnie znane z obszaru kultury lipickiej. Podobnych zabytków nie odkryto do tej pory również w mieszanym horyzoncie celto-dackim na Słowacji czy kulturze puchowskiej. Wystąpiły natomiast na grodzisku w Małej Kopanii na Ukrainie Zakarpackiej (Sirbu 2003, ryc. 7: 1) a także znane są z terenu dzisiejszej Rumunii m.in. ze stanowiska Răcățau (Sirbu 2003, ryc. 7: 2). Pełnoplastyczne statuetki w kulturze geto-dackiej oprócz wyobrażeń ptaków reprezentują również przedstawienia innych zwierząt a także mniej lub bardziej realistyczne postaci

ludzkich (Vulpe 1927–1929, ryc. 120: 2–4; Babeş 1977, 336–340, ryc. 11, 12; Sirbu 1987, ryc. 8, 9: 4).

O ile figurki z Jakuszowic czy Sobocisk stanowią pełnoplastyczne okazy, to w przypadku pozostałych zabytków nie ma wątpliwości, że były częścią innych form. Wskazują na to przede wszystkim ślady odłamania. Część tych figurek mogła stanowić fragmenty pokryw. Dotyczy to zabytków z Chmielowa Piaskowego, Igołomii, Opatowa, Strobina czy Wietrzna. Na taką możliwość po raz pierwszy zwróciła uwagę R. Madyda-Legutko (1996a) a później również K. Godłowski i T. Wichman (1998). Analogie dla pokryw ozdobionych figurkami badacze znajdują wśród materiałów geto-dackich (Madyda-Legutko 1996a, 54; Godłowski, Wichman 1998, 72). W kręgu tej kultury na pokrywach pojawiają się zarówno plastyczne wyobrażenia jeźdźców jak i zwierząt (Bichir 1973, 154–156). Np. na pokrywie z Cirlomâneşti widnieje figurka wilka (Sirbu 1987, ryc. 9: 7). Co ciekawe zoomorficzne wyobrażenia w formie plastycznej występują także na naczyniach, stanowiąc ich ucha (Bichir 1973, tabl. CXXXIX: 1–2, CXL: 1–9; Berciu 1981, tabl. 18: 3, 7; 27: 2).

Bardzo ciekawe formy stanowią figurki z Gaci oraz Wymysłowa. Są to figurki prawdopodobnie wołów, które posiadają otwór w pysku. Z tego m.in. względu wydaje się, że mogły stanowić część naczyń, służących do picia lub nalewania płynów. Podobne naczynia znane są ze stanowisk geto-dackich np. w Răcătau oraz Poiana (Sirbu 2003, ryc. 5: 1, 2). Są to naczynia typu „kernos” o prostopadłościennej formie z kanałikiem do nalewania (Sirbu 2003, 90). Wprawdzie figurki zwierząt, jakie występują na tych naczyniach nie posiadają otworów, przez jakie mógł się wylewać płyn, jednak odkryty w Gaci cylindryczny otwór (Hadaček 1909, tabl. U: 48) sugeruje podobne nawiązania.

Plastyka figuralna znana jest także w środowisku sarmackim. W pierwszych wiekach n.e. naczynia z uchami zoomorficznymi występują na obszarze od północnych wybrzeży Morza Czarnego po Azję Centralną (Abramova 1969; Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska-Telega 2003, 214). Trzeba tu podkreślić, że ornamentyka zwierzęca charakterystyczna jest dla plemion koczowniczych, począwszy od epoki brązu (Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska-Telega 2003). Dodatkowo podobne motywy figuralne, także plastycznie uformowane, znane są na ceramice z terenu nadłabskiego kręgu kulturowego oraz z południowej Skandynawii (Bugaj, Makiewicz 1995, 117–118; Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska-Telega 2003, 213).

Jedynymi zabytkami metalowymi są: srebrna ozdoba z grobu „książęcego” z Sandomierza-Krakówki (Kokowski, Ścibior 1990, PL 385(7): 35) oraz brązowy wisiołek z Zofipola (Gajewski 1951, 434, ryc. 1).

Ozdoba z Sandomierza-Krakówki nie ma bezpośrednich analogii w materiałach kultury dackiej. A. Kokowski i J. Ścibior znajdują zabytki wykonane w podobnej stylistyce na cmentarzysku dacko-rzymskim w Locusteni (Kokowski, Ścibior 1990, tam dalsza literatura). Inne zdanie na temat zarówno proveniencji jak i funkcji tego zabytku ma H. Dobrzańska (1999). Zdaniem badaczki srebrny przedmiot mógł ozdabiać któryś ze skórzanych elementów wyposażenia wojownika (zob. Dobrzańska 1999, 81). Z kolei dla wisiora z Zofipola, L. Gajewski odnalazł analogie na cmentarzysku dacko-rzymskim z II i III w. n.e. w Soporu de Cîmpie, w Siedmiogrodzie. Na ten sam również czas, autor komunikatu o znalezisku, datuje zabytek (Gajewski 1951, 434).

Obecność dackich elementów w ceramice jak też samych dackich zabytków potwierdzona jest w całej Kotlinie Karpackiej oraz w jej północnych obrzeżach. Na ten fakt zwróciła uwagę już R. Madyda-Legutko (1996a, 64–65). Najbliższym kulturze przeworskiej obszarem, na którym dackie zabytki pojawiły się najwcześniej jest Słowacja. Tam dackie elementy widoczne są już w okresie późnolateńskim. Wtedy to na terenach celtyckich widoczne stały się wpływy kręgu geto-dackiego. Ze względu na istnienie takiego mieszanego osadnictwa badacze słowaccy nazywają ten okres horyzontem celto-dackim. Po raz pierwszy dackie znaleziska z obszaru Słowacji zebrał i opracował A. Točík (1959). Zarejestrował on na swojej mapie 28 stanowisk celto-dackich (Točík 1959, ryc. 311), wśród których wyraźnie rysowały się dwa zamknięte obszary: południowo-zachodniej Słowacji oraz Słowacji wschodniej (Točík 1959, 858–860). Wyznaczając horyzont celto-dacki na terenie Słowacji A. Točík przyjmuje, że trwał on od około 100–80 r. p.n.e. aż do 50 r. n.e. (Točík 1959, 860).

Dla poznania dackiego osadnictwa we wschodniej Słowacji istotne znaczenie miała późnolateńska osada w Zemplinie (Benadik 1966, 1). Osada ta zajmowała strategicznie znaczące położenie na ważnej drodze komunikacyjnej z doliny Cisy w kierunku północnym do przełęczy karpackich prowadzących na teren dzisiejszej Polski i Ukrainy (Benadik 1966, 2). Osada a właściwie zespół osadniczy składał się z osady obronnej, osady otwartej u jej stóp oraz cmentarzyska kurhanowego (z pochówkami ciepłopalnymi) z późnego okresu lateńskiego i wczesnego okresu rzymskiego (Benadik 1966, 6). Pozyskane zabytki potwierdzają równoczesność osadnictwa i budowy wału obronnego z osadą otwartą w jej otoczeniu (Benadik 1966, 9). Obiekty osadowe jak i większość zabytków zarówno osady otwartej jak i warownej należała do kultury celtyckiej. Jedynie niewielka ilość znalezisk, przede wszystkim ceramika należała do kultury dackiej. Jednak, co ciekawe, obydwie grupy znalezisk występowały na osadzie zemplińskiej razem, również w zwartych

obiektach (w jamach osadowych czy budynkach mieszkalnych). Skłoniło to słowackich badaczy do stwierdzenia, iż doszło tutaj, przynajmniej do czasowego, mieszanego celto-dackiego osadnictwa. Ze względu na to, iż osadnictwo poprzedzające na terenie wschodnio-słowackiej niziny zostało stwierdzone jedynie przez sporadyczne znaleziska, badacze doszli do wniosku, że celto-dackie osadnictwo Zemplína oznaczało napływ nowej ludności, jak się wydaje w czasie, kiedy celtycka dominacja w Kotlinie Karpackiej doznała poważnego załamania przez najazd Daków na obszar Dunaju (Benadik 1966, 12). Szczególną uwagę wzbudza fakt, iż celto-dackie znaleziska występowały nie tylko na osadzie otwartej, ale również na terenie osady obronnej. Trudno jednoznacznie określić czy to obronne założenie było wzniesione przez Celtów jako schronienie przed Dakami, czy też już mieszanej celto-dackiej ludności przed późniejszą ekspansją rzymską. Jednak B. Benadik jest skłonny przyjąć drugą możliwość (Benadik 1966, 14). Równocześnie obok obronnych osad celto-dackich występuje cały szereg osad otwartych (np. Streda nad Bodrogiem, Ladmovce, Cejkov, Brehov, Michalovce, Besa), na których nie brakuje również celtyckiej ceramiki malowanej (Benadik 1966, 14). Z kolei na cmentarzysku kurhanowym w Zemplinie, gdzie rozpoznano 14 kopców, oprócz grobów z inwentarzem mieszanym celto-dackim odkryto pochówki należące do kultury przeworskiej z okresu rzymskiego (Benadik 1971, 911).

Zdaniem B. Benadika, późnolateńska osada w Zemplinie nawiązuje do podobnego osadnictwa na Ukrainie, znanego w kulturze lipickiej (Benadik 1971, 910). Jednak wyniki badań M. Śmiszki wykazują, że kultura lipicka jest młodsza od horyzontu celto-dackiego na Słowacji (datuje on kulturę lipicką od I w. n.e. do II w. n.e.) a celto-dackie osadnictwo wschodniej Słowacji należy do szerszego osadnictwa tego typu w Kotlinie Karpackiej (Benadik 1966, 15).

Wschodnia Słowacja z jej stanowiskami należy, wg B. Benadika, do obszaru, który znalazł się poza zasięgiem głównego uderzenia Daków na celtyckie naddunajskie obszary osadnicze i poza późniejszą rzymską sferą wpływów. Z tego też względu nie wyklucza on, że lokalny rozwój na tym terenie mógł trwać dalej jeszcze w I w. n.e. względnie do wieku II. Jego zdaniem nie są też wykluczone bezpośrednie kontakty wschodnio-słowackiego obszaru z tą częścią Daków, która oparła się rzymskiej ekspansji aż do początku II w. n.e. (Benadik 1966, 14).

Należy również podkreślić, że historyczne tło celto-dackiego osadnictwa wschodniej Słowacji stanowią, zdaniem B. Benadika, głębokie zmiany, do jakich doszło tam pod koniec I w. p.n.e. w Kotlinie Karpackiej. Należy do tego przede wszystkim przesuwanie się Daków z obszaru dzisiejszej Rumunii na prawy brzeg środkowego Dunaju (dzisiejszy ob-

szar Węgieŕ), następnie związana z tym porażka Celtów (Bojów i Taurysków) i przejściowa hegemonia Daków na obszarze Celtów (Benadik 1966, 1). Wskutek przesunięć politycznych i etnicznych, jakie rozegrały się w krótkim czasie na obszarze Słowacji ucierpiały nie tylko obszary południowej Słowacji bezpośrednio przyległe i gęsto zasiedlone przez Celtów. Skutki tych ruchów znalazły swoje odbicie także w osadnictwie wschodniej Słowacji, głównie wtedy, gdy od początku I w. n.e. zaczęły na ten teren stopniowo przenikać także pierwsze germańskie drużyny (Benadik 1966, 1). Właśnie w tym przedstawionym okresie czasu (2 poł. I w. p.n.e. i I w. n.e.) pojawia się zarówno w południowo-zachodniej jak i we wschodniej Słowacji mieszane celto-dackie osadnictwo (Benadik 1966, 2).

Ludność kultury przeworskiej, która od poł. I w. n.e. zaczęła napływać z północy na obszar górnej Cisy, zajęła również Zemplín (Lamiová-Schmiedlová 1982, 32). Nie można z całą pewnością powiedzieć czy ich przybycie oznaczało upadek celto-dackiego zespołu czy może doszło do symbiozy (Lamiová-Schmiedlová 1982, 32–33). Zdaniem M. Lamiovej-Schmiedlovej jest dość prawdopodobne, że żyli tam razem, o czym może również świadczyć fakt, że ludność kultury przeworskiej chowała zmarłych na tym samym miejscu co poprzednia ludność zemplińska (Lamiová-Schmiedlová 1982, 33).

Ciekawym obiektem ze starszego okresu rzymskiego we wschodniej Słowacji jest odkryty na osadzie w Košice-Sebastovce warsztat garncarski, składający się z dwóch pieców. Znalezione tam fragmenty ceramiczne pozwoliły zrekonstruować naczynia wykonane zarówno w technice celtyckiej (toczone na kole misy), naczynia o cechach dackich (naczynie z elementami plastycznymi), jak też typowe dla kultury przeworskiej, czarne z gładzoną powierzchnią (Lamiová-Schmiedlová 1982, 33). Należy w tym miejscu podkreślić, że niespotykane są w starszym okresie rzymskim we wschodniej Słowacji żadne osady, które dowodziłyby wyłącznie dackiego osadnictwa. Występują zawsze obiekty, w których dackie zabytki występują razem z celtyckimi i często też z przedmiotami kultury przeworskiej. Nieznane są także czysto dackie cmentarzyska (Lamiová-Schmiedlová 1969, 458–459).

Zdaniem M. Lamiovej-Schmiedlovej w ostatniej ćwierci II w. n.e. zanika dobrze obserwowane we wczesnym okresie rzymskim mieszane osadnictwo Daków, Celtów i kultury przeworskiej (Lamiová-Schmiedlová 1982, 33). Wg badaczki przyczyniły się do tego wojny markomańskie. Jej zdaniem w młodszym okresie rzymskim w czasie po wojnach markomańskich nie można się już liczyć z obecnością Daków na tym obszarze. Autorka podkreśla jednak, że trzeba zapewne brać pod uwagę możliwość dalszego utrzymywania pewnych kontaktów tego ob-

szaru z kulturą dacką, które przejawiały się w formie handlu i wpływów kulturowych (Lamiova-Schmiedlova 1982, 34).

Z kolei sytuacja w południowo-zachodniej Słowacji przedstawia się nieco mniej czytelnie. Po raz pierwszy na celto-dackie znaleziska z tego obszaru zwrócił uwagę E. Beninger w 1933 r., który dla zabytków ze wzgórza zamkowego w Devinie odnalazł analogie w okolicach Budapesztu (Točík 1959, 841). Najważniejszym stanowiskiem na tym terenie jest osada obronna w Nitrzańskim Hradku. Zawartość obiektów osadowych stanowią zabytki o charakterze mieszanym, celto-dackim (Benadik 1971, 908). Znaleziska te B. Benadik datuje na 2 poł. I w. p. n.e. (Benadik 1971, 909). Oprócz celtyckiej ceramiki późnolateńskiej, wyraźnie czytelna jest również ceramika dacka, a mianowicie lepione ręcznie oraz toczone na kole naczynia, które zdaniem B. Benadika wyznaczają okres panowania Burebisty (Benadik 1971, 909, tabl. XXXV: 2). Obok osady stanowiska osadniczego w miejscowości Nitrzański Hradek znane są również osady z Devina koło Bratysławy, Chotina, Nitry i innych miejscowości. Sporadycznie ceramika dacka pojawia się także w inwentarzach ceramicznych osady w Výčapy-Opatovce, gdzie znane są naczynia zdobione listwami z odciskami palcowymi a także guzkami i plastycznymi ozdobami w kształcie m.in. półksiężyców (Točík 1959, 865). Zdaniem A. Točíka w okresie późnolateńskim w południowo-zachodniej Słowacji można wyróżnić 2 fazy rozwojowe mieszanego osadnictwa celto-dackiego. I faza – to horyzont późnolateńskich osad z ceramiką, którą należy datować na 1 poł. I w. przed Chr. Horyzont ten można łączyć, jego zdaniem, z pierwszą dacką falą kolonizacyjną nad środkowy Dunaj, która zaczęła się około 100 r. p. n.e. II faza – ma się łączyć, wg A. Točíka, ze zwycięstwem dackiego króla Burebisty nad zjednoczonymi plemionami celtyckimi (Bojów i Taurysków) około 60 r. p. n.e., a która trwała aż do 1 poł. I w. n.e. (Točík 1959, 871).

W związku z dacką problematyką Słowacji A. Točík próbował również rozwiązać genezę kultury puchowskiej. Przypuszczał, że elementy dackie miały zasadniczy udział w jej kształtowaniu (Točík 1959, 872). Jednak badania K. Piety nie potwierdziły tej hipotezy. Twierdzi on, że żaden bezpośredni dacki wpływ na przełomie okresu środkowego i późnolateńskiego w obrębie kultury puchowskiej nie występował (Pieta 1982a, 103). Z kolei występowanie dackiej ceramiki w późnolateńskich zespołach kultury puchowskiej K. Pieta tłumaczy jako jeden z elementów napływających wraz z innymi importami z południa. Wskazywałby na to, zdaniem badacza przede wszystkim fakt niezbyt licznych znalezisk ceramiki tego typu (Pieta 1982a, 103).

K. Pieta zwrócił również uwagę na to, iż dacka ceramika lepiona ręcznie występuje pod koniec okresu lateńskiego również na obsza-

rze Małopolski, gdzie odkrywana jest w obiektach przeworskich razem z lateńską ceramiką malowaną. Badacz ten przypuszczał, że Małopolska produkcja lateńskiej ceramiki malowanej pozostawała w związku z centrami nad Dunajem a ośrodek w Zemplinie mógł pełnić jedynie rolę czynnika pośredniego (Pieta 1982a, 103). Z tego też względu jego zdaniem, pierwsze dackie znaleziska z tego terenu wiążą się raczej z założeniem nowej „kolonii” rzemieślniczej niż z tak daleko sięgającymi wpływami etnosu dackiego (Pieta 1982a, 103).

Wyrazny przyrost form i elementów zdobniczych, które są wywodzone z kultury dackiej obserwuje się w zakresie kultury puchowskiej dopiero w starszym okresie rzymskim. Znaleziska form tego typu znane są m.in. z Puchova, z osady III i IV w Liptowskiej Marze, na Spiszu oraz Morawach (Pieta 1982a, 104). Podobnej ceramiki nie brakuje także i w Małoposce, gdzie znajdowana jest zarówno na przeworskich stanowiskach (Kraków-Igołomia, Mierzanowice) jak i na mieszanych puchowsko-przeworskich osadach w Krakowie i jego okolicach (Kurdwanów, Mogiła, Wieliczka). Ogólne datowanie tego typu znalezisk to zdaniem K. Piety dwa pierwsze stulecia naszej ery (Pieta 1982a, 104).

Zwiększenie znalezisk dackiej ceramiki w północnej Słowacji następuje po horyzoncie katastrofy założenia wału obronnego w Puchov u progu okresu rzymskiego. Zdaniem K. Piety łączy się on prawdopodobnie częściowo z aktywnością leżącą na wschodzie kultury lipickiej, częściowo z przesunięciem części południowo-zachodniego słowackiego osadnictwa dackiego, pod naciskiem Sarmatów i Germanów Waniumsza, w górzyste okolice północnej Słowacji (Pieta 1982b, 45–46). Ta część Daków została w ciągu czasu włączona do części składowej mieszanej etnicznie konglomeratu kultury puchowskiej, która w czasie wojen markomańskich już ogólnie występowała pod nazwą celtyckich Kotynów. W tym czasie zanikają już na terenie Słowacji ostatnie ślady dackiej kultury materialnej (Pieta 1982b, 46, ryc. 10).

Innym obszarem, leżącym w bezpośrednim sąsiedztwie kultury przeworskiej, na którym stwierdzono osadnictwo dackie jest Zachodnia Ukraina z rozwijającą się tam kulturą lipicką. Kultura ta posiada w swym zespole zabytków tak ścisłe analogie z zespołami Siedmiogrodu i Rumunii, że zdaniem M. Śmiszki, uważać ją trzeba zapewne za odgałęzienie tamtego zespołu kulturowego (1932, 177, 179). Zdaniem A. Kokowskiego powodem migracji ludności dackiej na północ mógł być intensywny napór koczowników na obszar Mezji oraz zajęcie przez Jazygów Niziny Węgierskiej (Kokowski 1999, 40).

Początek kultury lipickiej przypada, zdaniem M. Śmiszki, najwcześniej na sam koniec okresu późnolateńskiego. W tym też czasie kultura geto-dacka przeżywała okres świetności (Śmiszko 1932, 180). Wg V. Pa-

rvana okres ten trwał od około 100 r. p.n.e. do 50 r. n.e. (Parvan 1926, 887). Był to czas panowania króla Burebisty oraz największego rozprzestrzenienia terytorialnego (Śmiszko 1932, 180).

Kultura lipicka na terenie Ukrainy istniała stosunkowo krótko. Zdaniem M. Śmiszki, już w 2 poł. II w. n.e. należy się liczyć z jej ustąpieniem lub podbiciem przez ludy kultury przeworskiej, naciskające na ludność lipicką od północy (Śmiszko 1932, 180). M. Śmiszko zwraca uwagę, że po okresie świetnego rozwoju kulturalnego i największej ekspansji terytorialnej, kultura geto-dacka przeżywała upadek. Około poł. I w. n.e. pojawiają się na osadach getyckich południowej i środkowej Rumunii wyraźne ślady gwałtownego zniszczenia. Pozostaje to prawdopodobnie w związku ze zwycięską wyprawą rzymskiego gubernatora Mezji Plaucjusza Aelianusa. W 52 r. miał on wkroczyć na obszary na północ od Dunaju i wprowadzić około 100 tys. ludności jako kolonistów do Mezji (Śmiszko 1932, 181). Zdaniem M. Śmiszki wydarzenia te jak również napór ludności kultury przeworskiej był zapewne przyczyną osłabienia kultury lipickiej. Następstwem tego było jej wycofanie się w ciągu II w. n.e. prawdopodobnie z powrotem za Karpaty (Śmiszko 1932, 181).

Należy podkreślić, że przy wyznaczaniu chronologii kultury lipickiej archeolodzy nie są zgodni. M. Śmiszko datuje ją od I w. n.e. do 2. poł. II w. n.e. (Śmiszko 1932, 176). Natomiast V. M. Cyhylyk na podstawie wyników badań na osadzie w Górnej Lipicy, wyznacza czas jej istnienia od pocz. I w. n.e. do pocz. III w. n.e. (Cyhylyk 2001, 47). Zdaniem A. Kokowskiego ludność kultury lipickiej pojawiła się nad górnym Dniestrem dopiero ok. połowy I w. n.e., poprzedzając swoją migrację intensywnymi kontaktami. Kultura ta bardzo szybko utraciła swoją tożsamość, wtapiając się w przeciągu pocz. II w. n.e. w środowisko przeworskie (Kokowski 1999, 37). Wszyscy badacze są jednak zgodni, że kultura ta stanowi zjawisko tymczasowe, epizodyczne w historii Ukrainy.

W tym miejscu zwrócić należy również uwagę na inwentarze ceramiczne kultury przeworskiej znad górnego Dniestru. Wykazują one obecność zabytków charakterystycznych dla kultury lipickiej. Są to przede wszystkim naczynia toczone na kole (puchary na wysokich nóżkach) oraz naczynia lepiące ręcznie, które zdobione są ornamentem plastycznym (Kozak 1984, 20, 23). Wpływ kultury lipickiej widoczny jest nie tylko w materiałach osadowych. Lipickie naczynia odkrywane są również na stanowiskach cmentarnych kultury przeworskiej. Znałe są m.in. z cmentarzyska w Hryniowie (Kozak 1982, 537; 1985, 55, ryc. 3: 1, 6; Kokowski 1999, 32). Wpływ kultury lipickiej w zespołach grobowych przejawia się również przez nakrywanie popielnic kamienną płytą lub fragmentami naczyń (Kozak 1993, 59). Obserwowany jest

również odwrotny proces. Także elementy przeworskie znane są w inwentarzach kultury lipickiej (Cyhylyk 1990, 21). Świadczy to nie tylko o wpływach wywieranych przez ludność lipicką na przeworską, ale o wzajemnych kontaktach obydwu kultur. W kontaktach przeworsko-lipickich T. Dąbrowska obserwuje przenikanie poszczególnych form naczyń, co było jej zdaniem nie tylko wynikiem wymiany, ale i adaptacji. Jej zdaniem w ręcznie lepionej ceramice kultury lipickiej widoczne są pewne cechy stylistyczne i technologiczne typowe dla ceramiki kultury przeworskiej. Adaptacji nie podlegały jednak naczynia toczone na kole, co autorka tłumaczy innym charakterem jej produkcji. Podkreśla ona, że ten typ naczyń podlegał jedynie sporadycznej wymianie (Dąbrowska 1973, 223). Zdaniem ukraińskich badaczy o wzajemnych kontaktach obydwu kultur świadczą również materiały z cmentarzyska w Zvenigorodzie (Kozak 1990, 26). Jednak taka interpretacja nie jest do końca prawdziwa. Zespoły grobowe na tym cmentarzysku wykazują elementy zarówno przeworskie jak i lipickie a dodatkowo również i sarmackie (Kokowski 1999, 39).

Obecność elementów dackich w inwentarzach sąsiadujących z kulturą przeworską jednostek kulturowych, jak kultura lipicka, puchowska oraz horyzont celto-dacki Słowacji, wskazują na możliwość ich aktywnego pośrednictwa w przekazywaniu tego typu zabytków na teren Polski. Kwestią nie do rozstrzygnięcia wydaje się jednak ustalenie, która z wyżej wymienionych jednostek miała na to największy wpływ. Z jednej strony są kontakty przeworskie z lipickimi, poświadczone w inwentarzach nad górnym Dniestrem. Z drugiej obecność materiałów przeworskich we wschodniej Słowacji (m.in. w Zemplinie) a także bliskość kultury puchowskiej. Należy zapewne przyjąć, że z wszystkich tych obszarów interesujące nas elementy mogły przenikać w równym stopniu. Ze wschodu mogły dostać się bezpośrednio z terenu kultury lipickiej lub pośrednio przez kulturę przeworską, która lokalizowana jest nad górnym Dniestrem. Pośrednikiem tego typu elementów mógł być również ośrodek zempliński na terenie wschodniej Słowacji a także kultura puchowska z terenu Słowacji północnej i obszaru podkrakowskiego. O oddziaływaniach kultury lipickiej mogłyby świadczyć formy czasz dackich, które licznie występują w inwentarzach tej kultury, jak również bardzo charakterystyczne dla niej toczone na kole puchary na wysokich nóżkach oraz dzbany a także stosowanie ornamentyki plastycznej. Z kolei z horyzontu celto-dackiego wschodniej Słowacji mogły docierać na północ zarówno formy czasz dackich, ornamentyka plastyczna oraz toczone na kole puchary na wysokich nóżkach. Kultura puchowska natomiast mogła pośredniczyć w przekazywaniu czasz dackich, ornamentyki plastycznej oraz ewentualnie form pokryw. Wydaje się, że najwięk-

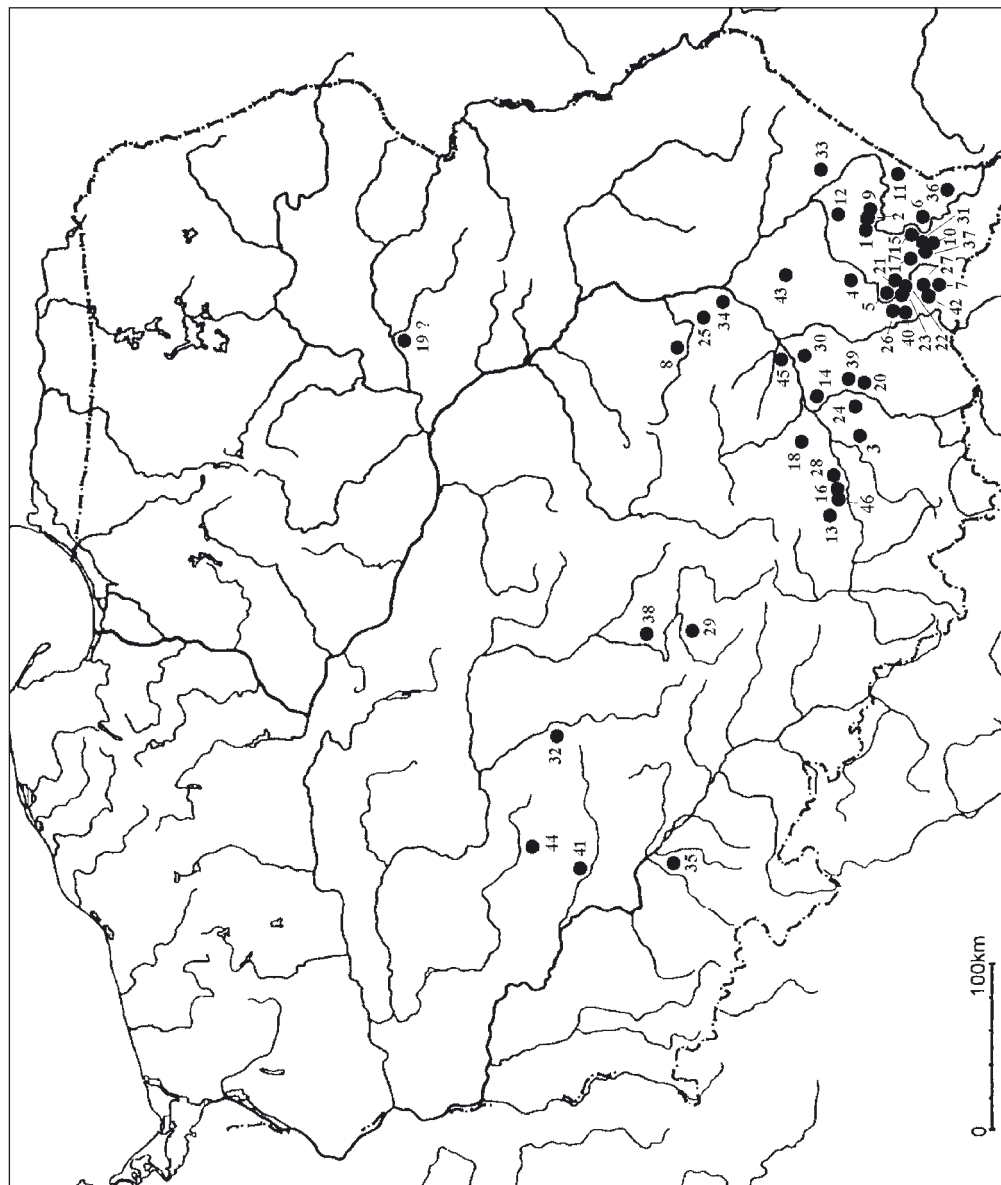
sze znaczenie w pośrednictwie elementów dackich na teren kultury przeworskiej miała kultura lipicka. O ogromnym znaczeniu kultury lipickiej może świadczyć m.in. to, iż wyraźnie widoczne jest skupienie stanowisk z elementami dackimi we wschodniej strefie polskich Karpat, głównie nad Sanem i Wisłokiem. Stanowiska te wykazują w większości obecność cech, jakie są podstawowe w kulturze lipickiej. Należą do nich m.in. czasze dackie czy puchary na wysokich nóżkach. Z drugiej strony wschodni obszar polskich Karpat leży w bliskim sąsiedztwie horyzontu celto-dackiego wschodniej Słowacji, a strategiczne miejsce ośrodka zemplińskiego sprzyjało przekazywaniu tego typu impulsów z doliny Cisy na północ przez przełęcz karpackie. Z tego względu nie można wykluczyć również jego roli w przekazywaniu elementów dackich na wzmiankowany obszar.

Wydaje się, iż znaleziska figurek zoo-i antropomorficznych mogą świadczyć o kontaktach z dalszymi obszarami niż te sąsiadujące z kulturą przeworską, być może nawet z terenami dzisiejszej Rumunii. Na takie stwierdzenie wskazuje przede wszystkim fakt braku podobnych zabytków zarówno w kulturze lipickiej, mieszanym horyzoncie celto-dackim Słowacji oraz kulturze puchowskiej. Podobnie może być w przypadku pokryw, które występują wprawdzie w kulturze puchowskiej i w mieszanym horyzoncie celto-dackim Słowacji wschodniej jednak są to nieliczne egzemplarze.

Wyraźnie widoczne jest, iż stanowiska z elementami dackimi grupują się na terenie Polski południowo-wschodniej (Ryc. 1). W obrębie tego zgrupowania można dodatkowo wydzielić dwa obszary. Pierwszy obszar znalezisk z elementami dackimi wyraźnie wyodrębnia się w części polskich Karpat, nad Sanem oraz Wisłokiem. W tym miejscu należy zaznaczyć, że większość znajdujących się tam stanowisk, zaliczona została przez R. Madydę-Legutko (1996b) do „typu Wietrzno-Solina”. Jednostka ta postrzegana jest jako jedna z części składowych „dackiej strefy kulturowej” i zdaniem M. Gedla brak jest w jej inwentarzach ścisłych analogii do elementów wywodzonych z tej strefy (Gedl 2004, 655). Podkreślić należy jednak, że ścisłe analogie znane są z 2 stanowisk a mianowicie stan. 6 w Wietrznie oraz stan. 4 w Solinie. Natomiast pozostałe stanowiska zaliczone do tego typu istotnie pozbawione są takich podobieństw.

Na tle wszystkich stanowisk z elementami dackimi bardzo ciekawie przedstawia się osada w Tarnowcu. Tak duża ilość zarówno form naczyń uważanych, za dackie jak i zdobnictwa plastycznego nie jest spotykana na żadnym innym stanowisku. Może to być dowodem na bardzo intensywne kontakty z którąś z wymienionych wcześniej jednostek kulturowych. Wydaje się, że pod uwagę należy brać przede wszystkim kul-

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk z elementami dackimi na terenie kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim oraz we wczesnej fazie młodszego okresu rzymskiego (B1-C1a).
 Fig. 1. Distribution sites with the occurrence of Dacian elements from the early Roman period and from the early phase of the late Roman period (B1-C1a).

Wykaz stanowisk na ryc. 1

1. Bachórz, stan. 16, gm. Dynów, pow. rzeszowski, woj. podkarpackie
2. Bachórz-Chodorówka, stan. 1, gm. Dynów, pow. rzeszowski, woj. podkarpackie
3. Besów, stan. 3, gm. Bochnia, pow. bocheński, woj. małopolskie
4. Boguchwała stan. 2, gm. loco, pow. rzeszowski, woj. podkarpackie
5. Bratkówka, stan. 6, gm. Wojszówka, pow. krośnieński, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
6. Bykowiec stan. 6, gm. Sanok, pow. sanocki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
7. Cergowa, stan. 9, gm. Dukla, pow. krośnieński, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
8. Chmielów Piaskowy, gm. Bodzechów, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie
9. Dubiecko, stan. 5, gm. loco, pow. przemyski, woj. podkarpackie
10. Dudyńce, stan. 13, gm. Bukowsko, pow. sanocki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
11. Fredropol, stan. 1, gm. loco, pow. przemyski, woj. podkarpackie
12. Gać, gm. loco, pow. przeworski, woj. podkarpackie
13. Giebułtów, gm. Wielka Wieś, pow. krakowski, woj. małopolskie
14. Gorzyce, stan. 3, gm. Zabno, pow. tarnowski, woj. małopolskie
15. Hłomcza, stan. 1, gm. Sanok, pow. sanocki, woj. podkarpackie
16. Igołomia, gm. Igołomia-Wawrzeńczyce, pow. krakowski, woj. małopolskie
17. Jaćmierz, stan. 10, gm. Zarszyn, pow. sanocki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
18. Jakuszowice, stan. 2, gm. Kazimierza Wielka, pow. kazimierski, woj. świętokrzyskie
19. Kamieńczyk, stan. 1, gm. Wyszków, pow. wyszkowski, woj. mazowieckie (?)
20. Koszyce Wielkie, stan. 5, gm. Tarnów, pow. tarnowski, woj. małopolskie
21. Krosno, stan. 3, gm. loco, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
22. Krosno, stan. 19, gm. loco, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
23. Krosno, stan. 82, gm. loco, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
24. Łętowice, stan. 2, gm. Wierchosławice, pow. tarnowski, woj. małopolskie
25. Mierzanowice, stan. 3, gm. Wojciechowice, pow. opatowski, woj. świętokrzyskie
26. Moderówka, stan. 5, gm. Jedlicze, pow. krośnieński, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
27. Nizna Łąka, stan. 6, gm. Miejsce Piastowe, pow. krośnieński, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
28. Opatówce, gm. Proszowice, pow. proszowicki, woj. małopolskie
29. Opatów, stan. 1, gm. loco, pow. kłobucki, woj. śląskie (?)
30. Otałęż, stan. 1, gm. Czermin, pow. mielecki, woj. podkarpackie
31. Pakoszówka, stan. 1, gm. Sanok, pow. sanocki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
32. Piwonice, stan. 1, gm. loco, pow. kaliski, woj. wielkopolskie
33. Radawa, stan. 8, gm. Wiązownica, pow. jarosławski, woj. podkarpackie
34. Sandomierz-Krakówka, woj. świętokrzyskie
35. Sobocisko, gm. Olawa, pow. olawski, woj. dolnośląskie
36. Solina, stan. 4, gm. loco, pow. bieszczadzki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
37. Strachocina, stan. 37, gm. Sanok, pow. sanocki, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
38. Strobin, stan. 3, gm. Konopnica, pow. wieluński, woj. łódzkie
39. Tarnowiec, stan. 1, gm. Tarnów, pow. tarnowski, woj. małopolskie
40. Umieszcz, stan. 2, gm. Tarnowiec, pow. jasielski, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
41. Wąsosz, gm. loco, pow. górowski, woj. dolnośląskie
42. Wietrzno, stan. 6, gm. Dukla, pow. krośnieński, woj. podkarpackie (typ Wietrzno-Solina)
43. Wola Raniżowska, stan. 17, gm. Raniżów, pow. kolbuszowski, woj. podkarpackie
44. Wymysłowo, gm. Krobia, pow. gostyński, woj. wielkopolskie
45. Zawada, stan. 1, gm. Polaniec, pow. staszowski, woj. świętokrzyskie
46. Zofipole, gm. Igołomia-Wawrzeńczyce, pow. krakowski, woj. małopolskie

ture puchowską oraz horyzont celto-dacki wschodniej Słowacji. Zastanawia jednak tak wyróżniająca się ilość elementów dackich. Można tu postawić hipotezę, że tak duże nagromadzenie elementów obcych kulturze przeworskiej, na stanowisku, które jest identyfikowane z tą jednostką mogło być spowodowane tym, iż obok ludności przeworskiej żyła tam również ludność, dla której właściwe były formy dackich naczyń oraz plastyczne zdobnictwo. W takim wypadku można by wykluczyć pośrednictwo w przekazywaniu tego typu elementów wymienionych wcześniej kultur, jednak nie można wykluczyć, że wspomniana ludność „nieprzeworska” rekrutowała się z kultury puchowskiej czy mieszanego horyzontu celto-dackiego wschodniej Słowacji lub była związana z terenami położonymi bardziej na południe. Wydaje się, że osadę w Tarnowcu należy wykluczyć z możliwości połączenia jej z mieszanymi osiedlami puchowsko-przeworskimi znanymi z terenu podkrakowskiego. Nie mniej jednak elementy kultury puchowskiej są widoczne w jej inwentarzu ceramicznym.

Interesujące zagadnienie stanowi także ceramika toczona na kole. Wprawdzie znajdująca jest głównie w zespołach grobowych jak np. Giebułtów, Sandomierz-Krakówka, Łętowice czy Gać, jednak sporadycznie występuje także na osadach np. Otałęż. W przypadku znalezisk grobowych są to formy naczyń typowe dla kręgu kultur dackich (np. puchary na wysokich nóżkach). Natomiast w przypadku znalezisk osadowych są to często niewielkie fragmenty, których rekonstrukcja nie zawsze jest możliwa. Jednak również i tu można wyodrębnić formy analogiczne jak te występujące w kręgu kultur dackich (np. naczynie przypominające dzban z Otałęży, mające analogie najprawdopodobniej w kulturze lipickiej – zob. Podgórska-Czopek 1999). Obecność tego typu naczyń w zespołach datowanych na wczesny okres rzymski zastanawia zarówno w przypadku znalezisk osadowych jak i grobowych, kiedy ogólnie przyjęte jest, iż ceramika toczona na kole upowszechniła się dopiero w fazie C1b. Badacze znaleziska takie uważają za świadectwa adaptacji ceramiki tego typu z kręgu kultur dackich (Okoński, Szpunar 2000, s. 268). Łącząc ją z tym kręgiem przesuwają moment pojawienia się ceramiki toczonej na kole na wczesny okres rzymski (Okoński, Szpunar 2000, 268).

Zdaniem A. Kokowskiego obecność ceramiki pochodzenia dackiego formowanej na kole, ze względu na jej niewielką ilość w zespołach kultury przeworskiej, można tłumaczyć jej atrakcyjnością, co wiąże się również z wartością materialną. Przykładem może być ceramika z grobów książęcych w Giebułtowie czy w Sandomierzu-Krakówce. Fakt ten mógłby niejako wskazywać, że ceramika tego typu stanowiła import. Z drugiej jednak strony zastanawia jej odkrywanie w grobach o prze-

ciętym czy wręcz ubogim wyposażeniu jak w przypadku cmentarzyska w Gaci, co mogłoby świadczyć o tym, że ceramika ta była szerzej dostępna, przynajmniej, jeśli chodzi o sąsiedztwo omawianego terenu (Kokowski 1995–1998, 116–117).

Należy nieco uwagi poświęcić również interpretacji zabytków odkrywanych w grobach kultury przeworskiej. Uwagę zwracają przede wszystkim pochówki zawierające czy to figurki zoo- i antropomorficzne czy też formy naczyń typowe dla kręgu kultur geto-dackich jak np. toczony na kole puchar na wysokich nóżkach. Z jednej strony podkreśla się ogromny konserwatyzm w wyposażaniu zmarłych z drugiej strony uważa się, że pochówki są przejawem pozycji oraz bogactwa zmarłego. Jeżeli przyjmujemy pierwszą możliwość wtedy należałoby pochówki zawierające elementy obce kulturze przeworskiej jak wspomniane już naczynia toczony na kole czy figurki interpretować jako pochówki osobników z innego kręgu kulturowego, w tym przypadku z kręgu geto-dackiego. Mielibyśmy wtedy niejako dowód na obecność samych Daków na terenach kultury przeworskiej. Z drugiej strony, jeśli wyposażenie grobowe stanowi o pozycji i bogactwie zmarłego wtedy obecność takich przedmiotów wskazywałaby na kontakty np. handlowe kultury przeworskiej z odległymi terenami. Wydaje się jednak, że o ile tej drugiej możliwości wykluczyć nie można to, kontakty handlowe przejawiałyby się w większej ilości np. naczyń toczonych na kole niż to, z czym mamy do czynienia. Co ciekawe naczynia toczony na kole są znane z bardzo różnych stanowisk. Znane są zarówno z bogatych pochówków „książęcych”, jak Giebułtów czy Sandomierz-Krakówka ale również z grobów nie wyróżniających się pod względem bogactwa inwentarzy jak np. Łętowice czy Gać. Jedynym elementem wyróżniającym te dość ubogie groby jest obecność właśnie ceramiki toczony na kole. Nie dziwi nas obecność takich naczyń w grobach „książęcych” interpretowanych jako pochówki wyższej warstwy. Jednak obecność toczony ceramiki w grobach o ubogim wyposażeniu zastanawia. Jak wyroby importowane, cenne znalazły się w takich zespolach? I znów wydaje się, że należy wrócić do hipotezy o tym, że należałoby je łączyć z osobnikami o innych tradycjach, wywodzących się być może z innej kultury. Co ciekawe znaleziska naczyń toczonych na kole, przede wszystkim pucharów na wysokich nóżkach odkrywanych są tylko i wyłącznie w grobach. Na cmentarzysku w Gaci oraz Wymysłowie znaleziono odłamane nóżki a w grobie „książęcym” w Sandomierzu-Krakówce puchary były tak przepalone, że zostały z nich również tylko fragmenty nóżek. Co ciekawe w kulturze lipickiej częste było nakrywanie popielnic innymi naczyniami m.in. pucharami, którym odtrącano nóżki (Dąbrowska 1973, 218). Na cmentarzyskach przeworskich nie odkryto wprawdzie

górných części pucharów jedynie same dolne partie lecz podobieństwo mimo wszystko jest dość intrygujące.

Próbując wyznaczyć chronologię wpływów kultury dackiej trzeba stwierdzić, iż pierwsze zabytki tej jednostki pojawiły się na terenie kultury przeworskiej już na przełomie er (np. zespół grobowy z Łętowic). Są to elementy pojedyncze. Należą do nich czasze dackie, figurki, pokrywy, garnuszki z ornamentem plastycznym oraz toczone puchary na wysokich nóżkach. Stanowiska z tymi zabytkami nie wykazują jakiegos wyrażnego zgrupowania.

Wyraźne nasilenie wpływów kręgu geto-dackiego obserwowane jest dopiero w rozwiniętej fazie okresu wczesnorzymskiego. Wyraźnie zgrupowanie w tej fazie widoczne jest w Polsce południowo-wschodniej, szczególnie we wschodniej części Polskich Karpat. Wydaje się, że może to mieć związek z oddziaływaniami kultury lipickiej oraz kontaktami kultury przeworskiej z mieszanym horyzontem celto-dackim wschodniej Słowacji, co potwierdzone jest m.in. odkrywaniem naczyń przeworskich na stanowiskach tej jednostki. Naczynia takie znane są m.in. z Zemplína oraz odkryte zostały na stanowisku Košice-Sebastovce (Lamiová-Schmiedlová 1982, 32–33). Z drugiej strony wyraźnie wyodrębnia się rejon obecnego województwa małopolskiego. Oddziaływania na tym obszarze należy zapewne wiązać z wpływami z kultury puchowskiej nie wykluczając również mieszanego horyzontu celto-dackiego z ośrodkiem w Zemplinie.

Natomiast nieliczne zabytki znane są z wczesnej fazy okresu późnorzymskiego, i wiążą się prawdopodobnie z pozostałościami podobnych wpływów z poprzedniej fazy. Część z nich być może należałoby wiązać już z następnym etapem wpływów kręgu dackiego, jaki widoczny jest od fazy C1b (zob. Madyda-Legutko 1996a, 76–78).

Obecność elementów dackich w kulturze przeworskiej nie ulega wątpliwości. Wyniki badań ostatnich lat pokazują, że elementy te nie są rzadkością. W miarę intensyfikacji badań należy się, zatem spodziewać kolejnych dowodów na kontakty tej kultury z kręgiem geto-dackim.

Bibliografia

Abramek B.

1982 Osada kultury przeworskiej w Strobinie na stan. 3, *Sprawozdania Archeologiczne* 34, 151–169.

Abramova M. P.

1969 O keramike z zoomorfnyimi ručkami, *Sovetskaja Archeologija* 2, 69–84.

Alexandrescu A. D.

1980 La nécropole Gête de Zimnicea, *Dacia NS* 24, 19–126.

Babeş M.

1977 Statuete geto-dace de la Cirlomăneşti, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 28/3, București, 319–352.

Baran W. D.

1961 *Poselenija peršych stol'it našoj ery bilja s. Čerepin*, Kyjiv.

Benadik B.

1965 Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslowakei, *Germania* 43, 63–91.

1966 *Die Besiedlung von Zemplín an der Wende der Zeitrechnung*, Prague.

1971 Dakische Elemente in der Spätlatènezeitlichen Kultur der Slowakei, [w:] *Actes du VIIe Congres International des Sciences Préhistoriques* 2, Prague, 907–912.

Berciu D.

1981 *Buridava Dacica*, București.

Bichir Gh.

1973 *Cultura carpică*, București.

1980 Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia, *Dacia* 24, 157–180.

1984 *Geto-Dacii din Muntenia în epoca Romană*, București.

Bidzilja V. I., Rusanova I. P.

1993 Lipickája kul'tura, [w:] *Slavjane i ich sosedi v konce I tysjačletija do n. è. – pervoj polovine I tysjačletija n. è.*, Moskva, 96–104.

Budinský-Krička V.

1960 Výskum r. 1958 na vrchu Bkhegy v Strede nad Bodrogom, *Slovenská Archeológia* 8/1, 217–230.

1963 Sidlisko z doby rimskej a zo začiatkov stahovania národov w Prešove, *Slovenská Archeológia* 11/1, 5–58.

Budinský-Krička V., Lamiová-Schmiedlová M.

1990 A late Ist century B.C. – 2nd A.D. cemetery at Zemplín, *Slovenská Archeológia* 38/2, 245–344.

Bugaj E., Makiewicz T.

1995 Ornamentyka figuralna na naczyniach glinianych okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Polsce, *Przegląd Archeologiczny* 43, 87–122.

Căpitanu V.

1992 Dava geto-dacică de la Răcățău, jud. Bacău, *Materiale Și Cercetări Arheologice, A XVII-a sesiune anuală de rapoarte*, Ploiești 1983, 121–139.

Chomentowska B.

1980 Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Zawadzie gm. Połaniec, woj. Tarnobrzskie, *Wiadomości Archeologiczne* 45/1, 225–235.

Crișan I. H.

1969 *Ceramica daco-getică cu specială privire la transilvania*, București.

1992 Granița de Nord-Vest a Daciei, *Ephemeris Napocensis* 2, 27–36.

Cyhylyk V. M.

1975 *Naselennja Verchnògo Podnistrov'ja peršych stol'it našoj ery (plemena lipic'koj kul'tury)*, Kyjiv.

- 1990 Lipickája kul'tura, [w:] *Archeologija Prikarpat'ja, Volyni i Zakarpat'ja (rannoslavjanskij i drevnerusskij perioda)*, Kyjiv, 12–21.
- 1993 Lipickája kul'tura, [w:] I. P. Rusanova, E. A. Symonovič (red.), *Slavjane i ich sosedi v konce I tysjačletija do n. è. – pervoj polovine I tysjačletija n. è.* (= *Archeologija SSSR 17*), Moskva, 96–104.
- 2001 *Verchnja Lypycja – pamjatka rymskoj doby*, Lviv.
- Daicoviciu C.**
- 1954 *Cetatea Dacica de la Piatra Roşie*, Bucureşti.
- Dąbrowscy I. i K.**
- 1968 Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz, *Materiały Starożytność 11*, 423–503.
- Dąbrowska T.**
- 1971 Grób z okresu rzymskiego z naczyniami kultury pomorskiej, *Wiadomości Archeologiczne 36/2*, 178–182.
- 1973 Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim, *Materiały Starożytność 2*, 127–214.
- 1993 Uwagi o genezie pokryw w kręgu przeworsko-okszywskim w młodszym okresie przedrzymskim, [w:] G. Koebisch, A. Rusińska (red.), *Miscellanea archeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciscus Rożnowski redigendum curavit*, Słupsk-Poznań, 109–117.
- 1997 Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien, *Monumenta Archaeologica Barbarica 3*, Kraków.
- Dobrzańska H.**
- 1990a *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie, część I*, Kraków.
- 1990b *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie, część II*, Kraków.
- 1999 Sarmaci na ziemiach polskich – mit czy rzeczywistość?, *Archeologia Polski 44/1–2*, 75–89.
- 2001 Contacts between Sarmatians and the Przeworsk Culture community, [w:] E. Istvánovits i V. Kulcsár (red.), *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza*, Aszód-Nyíregyháza, 101–115.
- Dobrzańska H., Wielowiejski J.**
- 1997 The early Roman high-status elite grave in Giebułtów near Cracow, *Materiały Archeologiczne 30*, 81–102.
- Florkiewicz I.**
- 2004a Materiały kultury przeworskiej odkryte na stanowisku nr 1 we Fredropolu, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 25*, 323–327.
- 2004b Problem dackich elementów kulturowych w Karpatach polskich oraz na Podkarpaciu we wczesnym okresie wpływów rzymskich – stan badań, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 659–678.

Gajewski L.

1966 Wisiorek brązowy z Zofipola, pow. Proszowice, *Wiadomości Archeologiczne* 31/4, 434.

Gedl M.

1997–1998 Osada z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 1 w Bachórze-Chodorówce, woj. Przemysł, *Acta Archaeologica Carpathica* 34, 39–74.

2004 Uwagi na temat lokalnej specyfiki ceramiki z wczesnego okresu wpływów rzymskich nad górnym Sanem, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 651–658.

Gherghie P., Calatoiu Gh.

1992 Așezarea dacică de la Socu-Bărbătești, jud. Gorj, *Materiale Și Cercetări Arheologice, A XVII-a sesiune anuală de rapoarte*, Ploiești 1983, 153–160.

Gierlach B., Strupiechowski J.

1967 Stanowiska archeologiczne na terenie przyszłego Zalewu Solińskiego (Bieszczady polskie), *Acta Archaeologica Carpathica* 9/1, 69–73.

Godłowski K.

1966 Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Opatowie pow. Kłobuck, w 1964 roku, *Sprawozdania Archeologiczne* 18, 141–147.

1977 Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II), *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2, 7–234.

1992 Jakuszowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2 (Siedlung der Trzciniec- und Przeworsk-Kultur und des Mittelalters), *Recherches de 1990*, 36–53.

Godłowski K., Wichman T.

1998 Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge, *Monumenta Archaeologica Barbarica* 6, Kraków.

Hadaczek K.

1909 Album przedmiotów wydobytych z grobów cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego), *Teka Konserwatorska* 3, Lwów.

Ioniță I.

1966 Contribuțiicu privire la cultura Sintana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România, *Arheologia Moldovei* 4, 189–259.

Jamka R.

1939 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Chmielowie Piaskowym, *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU* 44/6, 185–188.

Janowski J.

1968 Materiały kultury przeworskiej (?) ze wsi Wietrzno przysiółek Bania pow. Krosno, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* za rok 1966, 146–151.

Jasnosz S.

1952 Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostynin, *Fontes Praehistorici* 2, 1–284.

Kieferling G.

- 1999 Zabytki z młodszego okresu przedrzymskiego i z okresu wpływów rzymskich w zbiorach Muzeum w Jarosławiu, [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji – Rzeszów, 20–21 XI 1997*, Rzeszów, 229–269.
- 2000 Badania wykopaliskowe przeprowadzone w 1999 r. na wielokulturowym stan. nr 8 w Radawie, pow. Jarosław, *Rocznik Przemyski* 36/1, seria Archeologia, 55–64.

Kokowski A.

- 1995–1998 Ramy chronologiczne osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce, *Wiadomości Archeologiczne* 54, 109–127.
- 1999 Strefy kulturowe w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na łuku Karpat. Część I – od młodszego okresu przedrzymskiego do młodszego okresu rzymskiego, [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji – Rzeszów, 20–21 XI 1997*, Rzeszów, 25–44.

Kokowski A., Ścibior J.

- 1990 Tombe princière de Sandomierz-Krakówka, Période Romaine Précoce, *Inventaria Archaeologica* 53:Pl 385.

Kotigoroško W. G.

- 1984 Malokopanskoje gorodišče rubeža našoj éry v Zakarpat'je, *Sovetskaja Archeologija* (1984), 252–26.
- 1989 Gorodišča rubeža našoj éry v verchnem Potisi, *Slovenská Archeológia* 37/1, 21–67

Kozak D. N.

- 1977 Pidberizci – poselennija przewors'koj kul'tury na Lwivščini, *Archeolohija* 23, 71–78.
- 1978 Mohyl'nyk poczatku našoj éry u s. Zvenyhoridi na Lwivščini, *Archeolohija* 25, 96–107.
- 1982 Pševors'ka i černjachivs'ka kul'turi u Verchnomu Podnistrovi i Zachidnomu Pobuži, *Archeolohija* 37, 31–48.
- 1984 Pševors'ka kul'tura u verchnomu Podněstrov'i i Zachidnomu Pobuži, Kiiv.
- 1985 Mohyl'nyk pševors'koj kul'tury poblyzu s. Hryniv na Verchnomu Podnistrov'ji, *Archeolohija* 52, 52–64.
- 1990 Pševors'ka kul'tura, [w:] *Archeologija Prikarpat'ja, Volyni i Zakarpat'ja (rannoslavjanskij i drevnerusskij perioda)*, Kiev, 22–26.
- 1993 Pševors'ka kul'tura, [w:] I. P. Rusanova, E. A. Symonovič (red.), *Slavjane i ich sosedi v konce I tysjačelietija do n. è. – pervoj polovine I tysjačelietija n. è.* (= *Archeologija SSSR* 17), Moskva, 53–66.

Lamiová-Schmiedlová M.

1969 Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südwestslowakei, *Slovenská Archeológia* 17/2, 403–501.

1982 Kontakte der Daker mit dem oberen Theissgebiet, *Thraco-Dacica* 3, București.

Macrea M., Rusu M., Mitrofan I.

1962 Santierul arheologie Porolissum, *Materiale Și Cercetări Arheologice* 8, 488–489.

Madyda-Legutko R.

1996a *Zróżnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim*, Kraków.

1996b *Zróżnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim. Katalog stanowisk*, Kraków.

Madyda-Legutko R., Rodzińska-Nowak J., Zagórska-Telega J.

2003 Unikatowe naczynie z cmentarzyska w Opatowie, woj. Śląskie, stan. 1. Uwagi na temat plastyki zoomorficznej występującej na ceramice kultury przeworskiej w okresie rzymskim, [w:] J. Rydzewski (red.), *150 lat Muzeum Archeologicznego w Krakowie*, Kraków, 209–219.

Mikołajczyk A.

1982 Północne znaleziska monet geto-dackich, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, seria numizmatyczna i konserwatorska 2, 5–27.

1984 The Transcarpathian finds of Geto-Dacian coins, *Archaeologia Polona* 23, 49–66.

1986 Problem napływu monet celtyckich i geto-dackich na ziemię Polski i Ukrainy Zachodniej, [w:] *Celtowie i ich mennictwo. Materiały z sesji naukowej Warszawa, 26 kwietnia 1985 r.*, Warszawa, 34–40.

Miroššayová E., Čaplovič D.

1991 Najnovšie výsledky výskumu včasnodedinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne, *Vychodoslovensky Pravek* 3, 115–131.

Miśkiewicz M.

1961 Osada z okresu rzymskiego w Mierzanowicach pow. Opatów, *Materiały Starożytne* 7, 255–287.

Morawiecki L.

1986 Mennictwo celtyckie, [w:] L. Morawiecki (red.), *Zarys mennictwa europejskiego* 3, Kraków.

Muzyczuk A., Pohorska-Kleja E.

1994 Wyniki badań wykopaliskowych w Hłomczy, gm. Sanok, woj. krośnieńskie w latach 1981–1985. Część I – Materiały, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1993*, 55–154.

Mycielska R.

1967 Stanowisko kultury przeworskiej w Opatkowicach, pow. Proszowice, *Materiały Archeologiczne* 8, 173–185.

Naglik R.

1996 Eine Siedlung der späten Púchov-Kultur in Kraków-Pychowice, [w:] Z. Woźniak (red.), *Kontakte längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput*

Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt, Kraków, 199–209.

Niewęłowski A.

1972 *Mazowsze na przełomie er*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Nosek S.

1961 Giebułtów, distr. de Kraków, tombe 'princièrè' à incinération, Periode Romaine, *Inventaria Archaeologica* Fasc. VI:Pl 35.

Okoński J., Szpunar B. i A.

2000 Wyniki nadzoru archeologicznego na stanowisku 3 w Bessowie, gm. Bochnia, woj. małopolskie, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 21, 249–269.

Olędzki M.

1999 Z problematyki przemian osadniczych i kulturowych na obszarze dorzecza górnej Cisy w wiekach I–IV n.e., [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji – Rzeszów, 20–21 XI 1997*, Rzeszów, 45–73.

Palade V.

1980 Eléments géto-daces dans le site Sintana de Mureş de Birlad-Valea Seaca, *Dacia NS* 24, 223–253.

Parvan V.

1926 *Getica*, Bucureşti.

Pescheck Ch.

1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Leipzig.

Pieta K.

1982a *Die Púchov-Kultur*, Nitra.

1982b Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei, *Thraco-Dacica* 3, Bucureşti.

Podgórska-Czopek J.

1991 Materiały do poznania kultury przeworskiej z terenu Polski południowo-wschodniej, *Sprawozdania Archeologiczne* 43, 239–264.

1999 Osada z okresu rzymskiego w Otałęży, pow. Mielec, woj. podkarpackie (stanowisko 1), *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 20, 89–161.

Poleska P., Toboła G.

1987 Osada grupy tynieckiej kultury lateńskiej na stan. 41 w Nowej Hucie-Krzyszawicach, część I, *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 11, 8–119.

Poradyło W.

1998 Znaleźisko dackiej czaszy z Dubiecka (stan. 5), woj. Przemyśl, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 19, 205–209.

Reyman T.

1939 Zespół importów rzymskich z grobu ciałałpalnego w Giebułtowie w pow. krakowskim, *Wiadomości Archeologiczne* 16, 178–197 + tablice.

Sanie S.

1988 Cet'auia Geto-dacic'a de la Barboși (II), *Arheologia Moldovei* 12, 53–103.

Sîrbu V.

1987 Credințe magico-religioase ale get-dacilor reflectate în descoperirile arheologice, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 38/4, 303–322.

2003 Trăit-au Geto-Dacii de la Burebista la Decebal Fără vin?, *Buletin Mousaios Științific al Muzeului Județean Buzău*, 87–85.

Sîrbu V., Anastasiu F.

1992 Așezarea geto-dacică de la Grădiștea, jud. Brăila, *Materiale Și Cercetări Arheologice, A XVII-a sesiune anuală de rapoarte*, Ploiești 1983, 149–152.

Strupiechowski J.

1968 Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych w Solinie pow. Lesko w roku 1966, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* za rok 1966, 207–217.

Szpunar A.

1990 Wielokulturowa osada w Gorzycach, gm. Żabno, stanowisko nr 3, [w:] *Badania archeologiczne w woj. tarnowskim w 1988 r.*, Tarnów, 5–13.

1991 Dacko-przeworski zespół grobowy ze stanowiska nr 2 w Łętowicach, gm. Wierzchosławice, woj. Tarnów, *Acta Archaeologica Carpathica* 30, 237–240.

2004 Tarnowiec, gm. Tarnów, woj. małopolskie. Osada z okresu rzymskiego, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 659–677.

Szpunar B., Szpunar A.

1991 Osada kultury przeworskiej w Gorzycach, gm. Żabno, woj. Tarnów, stanowisko 3, *Sprawozdania Archeologiczne* 43, 227–238.

2004 Osada z okresu rzymskiego w Koszycach Wielkich, Gm. Tarnow, stan. 5, [w:] J. Gancarski (red.), *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 543–571.

Śmiszko M.

1932 *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwów.

1934 Osady kultury lipickiej, [w:] *Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego południowo-wschodniej Polski* (= Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego 1), Lwów, 1–29 + tablice.

1952 Rannelslavjanskaja kul'tura Podnestrov'ja w svete novych archeologičeskich danych, *Kratkije Soobščeniija Instytuta Istorii Material'noj Kultury* 44, 67–82.

Teodor S., Nicu M., Țau S.

2000–2001 Ceramica din așezarea geto-dacică de la Piana județul Galați, *Arheologia Moldovei* 23–24, 21–182.

Točik A.

1959 K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu, *Archeologické Rozhledy* 11/6, 841–874.

Vulpe R. i E.

1924 Les fouilles de Tinosul , *Dacia* 1, 166–223.

1927–1929 Les fouilles de Poiana, *Dacia* 3–4, 253–351.

Woźniak Z.

1957 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Mogile (Nowa Huta) w 1955 roku, *Sprawozdania Archeologiczne* 4, 79–88.

1990 *Osada grupy tynieckiej w Podłężu, woj. krakowskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Dacian Elements in the Przeworsk Culture in the Early Period of Roman Influences

Summary

The issues regarding the presence of Dacian elements in the Przeworsk culture have recently been brought up more and more often in literature. This is connected with an increasingly common perception that the Przeworsk culture, especially in south-eastern Poland, shows clear influences and elements of Dacian cultures. This article characterises these elements, focusing primarily on ceramic finds and omitting the issue of Geto-Dacian coins and ornamented hearth-altars.

In the case of determining Dacian elements, ceramics are basically the only category on the basis of which it is possible to draw conclusions about the impact of the Geto-Dacian culture. With respect to the manner of its production, it is possible to distinguish two basic groups: vessels formed by hand and vessels shaped on a wheel. The basic forms of the wheel-shaped ceramics, which may be connected with the influences of the Dacian circle and which are known from the finds of the Przeworsk culture, are chalices atop elongated stems and jugs. In the latter category of vessels, there are very few finds; i.e., only two jugs are known. The only jug which, after reconstruction, gives an idea of the original appearance of these forms comes from the “ducal” grave in Giebułtów. On the other hand, the second jug is basically made up of only fragments which were found among the other ceramic materials in a settlement in Otałęż. Whilst analysing these types of forms, it is necessary to present a different concept to explain how and from which direction the analogous vessels could have found their way to the area of the Przeworsk culture. In a number of articles, H. Dobrzańska indicates the possibility of Sarmatian mediation in the distribution of such vessels.

Another type of wheel-shaped vessel are chalices atop elongated stems. Finds of this type are clearly grouped in south-eastern Poland. The only vessel which breaks from these territorial frames comes from Wymysłowo in the Wielkopolska province. Eight chalices are known from the area of the Przeworsk culture, three of which – two from the Giebułtów grave and one from the Łętowice grave – are preserved intact. The remaining chalices are only fragments of lower parts, such as broken off stems and those destroyed by fire (Gać, Sandomierz-Krakówka). Just as in the case of the hand-shaped jug from Giebułtów, the wheel-shaped chalices known from this complex also constitute

a disputable subject. In the opinion of H. Dobrzańska and J. Wielowiejski, chalices with stems known from Giebułtów are the so-called censers, which belong to forms deriving from Hellenistic traditions and dating back to the 3rd and the 1st century B.C. They found analogies for these vessels in the city of Tanais by the lower Don River. Similar forms, according to them, appeared between the 4th century B.C. and the middle of the 2nd century A.D. in Sarmatian complexes in the area of the central Caucasus. Apart from the vessels from Giebułtów, among the items which could have reflected the Sarmatian customs are, in the opinion of H. Dobrzańska, certain items from the cremation ducal grave from Sandomierz-Krakówka. The author draws attention to the fragments of shaped chalices atop elongated stems. According to her, the chalices could have belonged to vessels used by Sarmatians.

Another element which is very often considered foreign and characteristic for the Dacian culture is relief ornamentation, which does not belong to the basic determinants of the Przeworsk culture. The interesting thing is that besides the foreign forms in the Przeworsk culture, there are also typical Przeworsk forms of vessels ornamented in this manner. Pots, mugs, vase-like vessels and pithos vessels are adorned with relief elements. This ornamentation also manifests itself in the form of various relief protuberances or slats. In Bachórze-Chodorówka there are pot-type vessels with double relief handles, unknown outside this settlement. Relief handles in the form of elongated, small and horizontal protuberances are known in vessels from Besów, Fredropol and Tarnowiec. On the other hand, in the settlement in Mierzanowice, a pot was discovered which had a curved relief handle. Similarly formed curved handles appear in a settlement in Koszyce Wielkie, where they were found loose, probably after being chipped off. Another type of relief ornamentation appears on a vessel from Gać. This is a round relief slat additionally adorned with finger-prints. On the other hand, on the vessels known from Wola Raniżowska and Koszyce Wielkie, there are ornamentations in the form of protuberances.

Relief ornamentation on mugs are exclusively handles in the form of protuberances. From the area of the Przeworsk culture, seven specimens of this type of vessels are known. They were found both in settlement sites and grave sites (Besów, Gać, Łętowice, Mierzanowice, Ra-dawa and Wietrzno). In the case of vessels from Besów and Radawa, the relief handles are additionally accompanied by finger-print ornamentations.

Another form characteristic for the Przeworsk culture are vase-like vessels devoid of relief ornamentation. Due to the fact that vase-like vessels are not found in the Lipitsa culture and the Geto-Dacian

culture, it seems that such forms adorned by relief ornamentation are an example of the adaptation of foreign decorative art and its application on local ceramics. Decoration consists of protuberances, which are present on vessels from Besów and Opatkowice.

Despite the fact that pithos vessels are found in the Przeworsk culture quite rarely, they are considered typical for it. However, the ornamentations with which they are sometimes adorned is not considered typical. This ornamentation is in the form of relief protuberances, in the case of vessels from Gorzyce and Tarnowiec, and in the form of relief slats with finger holes, which are found on a vessel from Besów. The vessel from Besów is also adorned by vertical bands of carved lines, which run from the relief slat to the base. Additional ornamentation is also present on a vessel from Gorzyce in the form of vertical bands. On the other hand, the vessel from Tarnowiec, apart from protuberances, is ornamented by fingerprints located on the upper section of the vessel. Pithos vessels adorned with relief ornamentation are found only in settlements. The interesting thing is that from the settlement in Tarnowiec, which provided a huge amount of material with characteristics of Dacian culture, only one example of a pithos vessel is known.

In the finds of the Przeworsk culture, apart from the elements listed above, fifty-eight lid finds were also found. Most forms of this type were discovered at the site in Tarnowiec, where thirty-three fragments were discovered, which were reconstructed as lids by the authors of the study. Quite numerous finds of this type were also found at a site in Hłomcza, where fourteen specimens were discovered. Apart from these sites, they are known from settlements in Otałęż, Mierzanowice, Piwonice, Strobin and burial grounds in Gać and Kamieńczyk. In the case of the small fragments which were reconstructed as lids, it is necessary to take into account the fact that in reality they may come from other forms of vessels. J. Podgórska-Czopek draws attention to the necessity of maintaining caution in interpreting forms of this type, suggesting that some of these forms may constitute fragments of mugs with strongly protruding edges or so-called Dacian bowls. However, such concerns refer to only some fragments, predominantly from settlements in Tarnowiec and Hłomcza. Such concerns are raised mostly by their great quantity among the ceramic material discovered at these sites.

Lids are generally considered products unusual for finds of the Przeworsk culture. Their occurrence in the materials from the early Roman period is often interpreted as a manifestation of Pomeranian traditions. The Pomeranian interpretation does not raise any objections with respect to lid forms from Kamieńczyk, particularly because they

are not accompanied by any other forms which could be connected with the influences of Dacian culture. However, in the case of the settlement in Tarnowiec, it seems that this hypothesis is incorrect. Pieces of hand-shaped lids were also discovered at sites of the Tyniec group, in Podłęże and in Kraków-Mogiła, where they were made of clay similar to the one used by the people of the Przeworsk or Púchov culture. Z. Woźniak connects the appearance of a similar form at the Tyniec sites with a southern influence deriving from La Tene culture.

In the category of hand-formed vessels, there is also a small vase from Bachórz-Chodorówka. This vessel has already been connected with Dacian pottery by R. Madyda-Legutko. In the author's opinion, the probable connection of this vessel with the Dacian cultural circle is indicated by certain stylistic features as well as indirectly by other ceramic forms appearing in the settlement in Bachórz-Chodorówka. A similar opinion is also expressed by M. Gedl. The author states that the vessel may be an expression of Dacian impact on the finds of forms appearing at this site. Unfortunately, the authors do not document these conjectures with any analogies.

Ornamentation in the form of zoo and anthropomorphic figures constitutes another category. Both full-relief figures as well as vessels adorned by elements of this type are known in Dacian culture. These figures very often adorn lids. The handles of vessels are very often in the shape of animals. Zoo and anthropomorphic figures belong to the more rare, and at the same time very impressive, finds. In the area of Przeworsk culture, ten individual specimens in total of this type were discovered along with two vessels adorned with figurative ornamentation. Among the individual specimens, eight finds probably constituted parts of vessels, and the remaining two can be interpreted as full-relief figures. Finds of this type are encountered both in settlements and burial grounds, yet the number of such figures discovered at burial sites is significantly larger. A clear disproportion in types of figures is visible. Among twelve similar finds, only two are anthropomorphic (Chmielów Piaskowy and Wietrzno), whereas the remaining ten represent zoomorphic images, cattle and birds (Gać, Igołomia, Jakuszowice, Opatów, Sobocisko, Strobin Wymysłowo), among which images of oxes are predominant. Moreover, there is no clear border line. Both in burial grounds and in settlements, both types of representations are encountered. However, even here a greater percentage of zoomorphic figures is encountered in grave complexes. It seems that full-relief figures constitute finds from Jakuszowice or Sobocisko. These are representations of birds. These finds do not show any traces which could testify to the fact that they are fragments of

vessels. The figure from Jakuszowice is not a very realistic image, yet the find from Sobocisko was executed quite carefully and realistically. What is more, the statue from Sobocisko has an opening on its back, which is connected by a duct with another opening located in the bird's forehead. It does not seem probable that the figure was used for drinking. It may have been a kind of a whistle, even though it does not have a separate mouthpiece. It is necessary to state that these types of finds are not typical for the Przeworsk culture. Though the figures from Jakuszowice and Sobocisko constitute full-relief finds, in the case of other finds, there is no doubt that they were parts of other forms. This is indicated mainly by the traces of where they had broken off. Some of these figures could have been fragments of lids. This refers to finds from Chmielów Piaskowy, Igołomia, Opatów, Strobin and Wietrzno. R. Madyda-Legutko drew attention to this possibility for the first time, and later it was confirmed by K. Godłowski and T. Wichman. The figures from Gać and Wymysłowo make up very interesting forms. These are probably figures of oxes, which have an opening in the mouth. Due to this, it seems that they could have been parts of vessels used for drinking or pouring liquids.

Figural relief art is known in the Sarmatian environment. In the first centuries B.C., vessels with zoomorphic handles appeared in the area from the northern coast of the Black Sea up to Central Asia. Due to this, the ornamentation visible on the vessel from Opatów may constitute a distant connection with the ornamentation of metal vessels from the Caucasus and the Pontic zones in the second half of the 1st millennium B.C. and in the first centuries A.D.

The only metal find in the entire discussed collection is a silver ornament from the "ducal" grave in Sandomierz-Krakówka. It does not have any direct analogies in Dacian culture materials. A. Kokowski and J. Ścibior found items executed in a similar style in the Dacian and Roman burial ground in Locusteni. Another metal ornament known from the area of the Przeworsk culture derives from Zofipole in the Kraków *poviat*. It is a bronze pendant whose analogies were found in the Dacian and Roman burial ground from the 2nd and 3rd century A.D. in Sopor de Cimpie in Transylvania by L. Gajewski. The author of the announcement dates the find at the same time.

The article presents numerous analogies for all the elements listed above, which can be found both in the areas of cultural entities neighbouring the Przeworsk culture and in the areas of the native Geto-Dacian culture.

The presence of Dacian elements in the finds of cultural entities neighbouring the Przeworsk culture, such as the Lipitsa culture, the

Púchov culture and the Celtic-Dacian horizon in Slovakia, indicates the possibility of their active mediation in transferring finds of this type into the area of Poland. The issue that cannot be solved is the determination of which of the places listed above had the greatest influence with respect to this. On the one hand, there are Przeworsk and Lipitsa contacts testified to in finds by the Upper Dniestr River. On the other hand, there is the presence of Przeworsk materials in eastern Slovakia (including Zemplin) as well as in the vicinity of the Púchov culture. Most probably, it is necessary to assume that from all of these areas, the elements which interest us could have penetrated in an equal degree. From the east, they could have come from the area of the Lipitsa culture or indirectly through the Przeworsk culture, which is located by the Upper Dniestr River. The mediator of elements of this type could have also been the centre in Zemplin in the area of eastern Slovakia as well as the Púchov culture from the area of northern Slovakia and the area around Kraków. It seems that the greatest significance in transferring Dacian elements into the area of the Przeworsk culture could have been the Lipitsa culture. Of course, it is not possible to exclude participation of other cultures, yet one can venture a statement that in this respect, their impact was much smaller. The huge importance of the Lipitsa culture could also be testified to by the fact that the concentration of sites with Dacian elements is clearly visible in the eastern zone of the Polish Carpathians, mainly around the San and Wisłok rivers. Mostly, these sites evidence features which are fundamental in the Lipitsa culture. Among them are the tulip-shaped pots, Dacian bowls and chali-ces with elongated stems. On the other hand, the eastern section of the Polish Carpathians lies in close vicinity to the Celtic and Dacian horizon of eastern Slovakia, and the strategic location of the Zemplin centre was conducive for the transfer of these types of impulses from the valley of the Cisa River to the north across the Carpathian passes. Due to this, one cannot exclude its role in transferring Dacian elements to the area in question.

It is necessary to state that sites with Dacian elements are clearly grouped in the area of south-eastern Poland (Fig. 1). Within the borders of this group, it is possible to separate two additional areas. The first area of finds with Dacian elements is clearly separated in the section of the Polish Carpathians along the San and Wisłok rivers.

The second area is clearly determined in the territory of the present Małopolska province, which complies with the determinations of R. Madyda-Legutko. Additionally, there are also a few sites which break off from these territorial frames; i.e., two sites located in the area of the present-day Mazowsze province, several sites from the Świętokrzyskie

province, the Dolny Śląsk province and the Łódź and Wielkopolska provinces.

The issue of wheel-shaped ceramics is also interesting. These types of ceramics are found mostly in grave complexes, such as in Giebułtów, Sandomierz-Krakówka, Łętowice and Gać, but were also sporadically discovered in settlements like Otałęż. In the case of grave finds, these are vessel forms typical for the Dacian culture circles (e.g. chalices with elongated stems). In the case of settlement finds, these are often small fragments, whose reconstruction is not always possible. However, even in this case, it is possible to separate analogous forms, such as those appearing in the Dacian culture circles (e.g. a vessel resembling a jug from a settlement in Otałęż). The presence of vessels of this type in complexes dating from the early Roman period is puzzling, both with respect to settlement finds and grave finds, as it is generally assumed that wheel-shaped ceramics became popular in the C1b phase. Researchers consider such finds as evidence of the adaptation of these types of ceramics from the Dacian culture circles. Combining it with this circle, they shift the moment of the appearance of wheel-shaped ceramics to the early Roman period.

Some attention has to be given to the interpretation of finds discovered in the Przeworsk culture graves. Attention is drawn especially by burial places containing zoo or anthropomorphic figures or forms of vessels typical for the circle of Geto-Dacian cultures, such as wheel-shaped chalices with elongated stems. On the one hand, huge conservatism in providing for the dead is underscored; on the other hand, it is believed that the burial places are a manifestation of the position or wealth of the deceased person. If one accepts the first possibility, then burial places containing elements foreign to the Przeworsk culture, such as wheel-shaped vessels or figures, should be interpreted as burial places of persons from another cultural circle - in this case, from the Geto-Dacian culture. This would constitute proof of the presence of Dacian people in the area of the Przeworsk culture. On the other hand, if the contents of graves reflects the position and the affluence of the deceased person, then the presence of such items would indicate contacts; e.g., commercial contacts between the Przeworsk culture and other distant areas. However, it seems that even though the second possibility cannot be excluded, commercial contacts would contain a greater number of wheel-shaped vessels than the numbers which were discovered. An interesting issue is that wheel-shaped vessels are known from various sites. They appear both in the wealthy burial places of "princes", such as in Giebułtów or Sandomierz-Krakówka, and also in graves which are not distinguished by affluence, such as in

Łętowice or Gać. The only element distinguishing the poor graves from the wealthier ones is the presence of wheel-shaped ceramics. It is not surprising to find such vessels in graves of higher classes. However, the presence of wheel-shaped ceramics in poor graves is puzzling. How did these imported and precious items find their way to such complexes? Again, it seems necessary to go back to the hypothesis which says that they could be connected with people of different traditions, potentially deriving from a different culture. The interesting issue is that the finds of wheel-shaped vessels, primarily chalices with elongated stems, occur only in graves. At the burial ground in Gać and Wymysłowo, broken off stems were found, and in the “ducal” grave in Sandomierz-Krakówka, the chalices were so destroyed by fire that only fragments of stems remained. This phenomenon is known in the Lipitsa culture, where it was common to cover the urns with other vessels (e.g. chalices) whose stems were broken off. At the Przeworsk burial grounds, no upper parts of the chalices were discovered, only the stems; yet the similarity is still quite intriguing.

Whilst trying to determine the chronology of impact of the Dacian culture, it is necessary to state that the first finds from this circle already appeared in the area of the Przeworsk culture at the turn of the era (e.g. the grave complex from Łętowice). These are single elements, such as Dacian bowls, figures, lids, pots with plastic ornaments and shaped chalices with elongated stems. The sites with these finds do not show any particular type of grouping.

A clear intensification of the influence of the Geto-Dacian circle is observed only in the developed phase of the early Roman period. A clear grouping in this phase is visible in south-eastern Poland, in particular in the eastern section of the Polish Carpathians. It seems that it may be connected with the impact of the Lipitsa culture and the contact between the Przeworsk culture with the mixed Celtic and Dacian horizon of eastern Slovakia, which is confirmed by discoveries of Przeworsk vessels at the sites of this unit. Such vessels are known from Zemplin, and they were discovered at the Košice-Sebastovce site. On the other hand, the region of the present-day Małopolska province is clearly distinguished. The impact in this area should probably be connected with the impact of the Púchov culture, not excluding the mixed Celtic and Dacian horizon with its centre in Zemplin.

On the other hand, few finds are known from the early phase of the late Roman period, and they are probably connected with the remnants of similar impacts of the previous phase. Some of them should probably be connected with the next phase of impact of the Dacian circle, which is visible starting with the C1b phase.

It is necessary to stress that as of today an absolute determination of the issue of directions from which the individual categories of finds could have penetrated into the area of Przeworsk culture is not possible. The situation is similar in the case of determining the chronology of the impact of the Dacian culture and interpretation of its role in the Przeworsk culture. However, the presence of Dacian elements in the Przeworsk culture is beyond any doubt, and the results of research from recent years show that these elements are not a rarity. Along with the intensification of research, one can expect further evidence for connections between the Przeworsk culture and the Geto-Dacian circles, which may possibly allow for more precise characterisation and dating.

